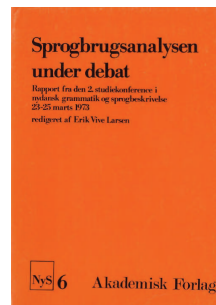

NyS

Titel:	Kritisk fremstilling af den abstrakte sprogvidenskab. Foreløbige tanker om den ”kritiske” sprogbrygsanalyser samfundsmæssige funktion, og om sprogbrygsanalytikerens samfundsmæssige placering
Forfatter:	Frands Mortensen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori</i> 6. <i>Sprogbrygsanalysen under debat</i> , 1973, s. 77-154
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfatter

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Frands Mortensen:

KRITISK FREMSTILLING AF DEN ABSTRAKTE SPROGVIDENSKAB

- Foreløbige tanker om den "kritiske" sprogbrugsanalyses samfundsmæssige funktion, og om sprogbrugsanalytikernes samfundsmæssige placering.

INDHOLDSFORTEGNELSE

1. Indledning. Herunder forholdet til Peter Madsens artikel "Konkret sprogvidenskab".....	78
2. De fire bøger (Hansen: <u>Reklamesprog</u> . Nordentoft: <u>Avisledere</u> . Mortensen: <u>22.00 Radioavis</u> . Fibiger: <u>Partipolitisk sprogbrug</u>). og deres indplacering i Studenteroprøret og Ny-radikalismen.	78
3. Bøgernes kulturelle baggrund	80
a. Studenteroprøret	80
b. Ny-radikalismen	83
c. Den unge Marx' fremmedgørelsesbegreb som Ny-radikalismens og Studenteroprørets fælles teoretiske grundlag	89
4. Bøgernes samfundsmæssige baggrund, der er identisk med de humanistiske akademikers baggrund. Herunder bøgernes selvforståelse	92
a. Den ældre Marx' vareanalyse	92
b. Cirkulationen som selvstændiggjort magt	99
c. Idéerne om frihed og lighed	100
d. Skribenternes og lærernes samfundsmæssige placering	103
5. Bøgernes indre logik, og denne logiks grænser	105
a. Den abstrakte offentlighed	105
b. Den abstrakte offentligheds begrænsninger. Den kapitalistiske produktionsproces' væsen	110
c. Bøgerne som positive nybrud i dansk sprogforskning	113
d. Bøgernes begrænsninger	119
6. Afslutning. Almendannelsens sammenbrud. Sprogforskningens og sprogundervisningens udviklingsmuligheder: Konkret sprogvidenskab eller kapitalens tekniske hjælper?	127
7. Efterord	129
8. Noter	136
9. Litteraturhenvisninger	144

1. Indledning 1).

I sin artikel "konkret sprogvidenskab" 2) påstår Peter Madsen, at sprogvidenskaben - det meste af den i hvert fald - er abstrakt. Det er for ham en kritiserbar affære, og jeg er helt enig med ham. Jeg mener, at vor forsknings- og undervisnings abstrakte karakter er problemet i dag. Dermed har jeg allerede taget første skridt hen imod en ny forskning og en ny undervisning, nemlig den konkrete sprogvidenskab.

Hvori består så sprogvidenskabens abstrakte karakter? 3) Den består i at den - såvel i sin forskning som i den dermed forbundne undervisning - betragter individerne isoleret og i deres ideale gennemsnit, i deres almenhed, dvs. ikke-konkret. Den ser bort fra de særlige samfundsforhold/arbejdsforhold som individerne befinder sig i, og som netop gør dem til mere end isolerede individer, som netop samler dem i klasser.

En sprogvidenskab der ikke er abstrakt, må være konkret, og når den er konkret, må den bevidst vælge side: enten arbejderklassen eller kapitalistklassen. Dette valg er uundgåeligt, selv en afvisning af valget er et valg, jfr. Madsens tese 22:

En sprogvidenskab der søger at undgå konkretisering undsiger dermed sin videnskabelige prætention. Derved undgår den ikke at få praktiske konsekvenser.

Det følgende bliver da et forsøg på konkret sprogvidenskab: Jeg vil forsøge at klarlægge de gode samfundsmæssige grunde der er til den abstrakte sprogvidenskab, som de fire bøger jeg skal behandle efter min mening repræsenterer. Jeg vil altså forsøge at redegøre for bøgernes "fornuft", og dermed også for denne fornufts grænser. Der er altså ikke tale om først at kritisere bøgerne, og derefter at afstikke en ny metode. Selve fremstillingen af bøgernes logik er kritikken, og kritikken er et forsøg på konkret sprogvidenskab.

2. De fire bøger og deres indplacering i Studenteroprøret og Ny-radikalismen.

Jeg har altså tænkt mig at gennemgå, dvs. udvikle den teori og de metoder der ligger bag, eller som er anvendt i følgende fire bøger:

1. Erik Hansen: Reklamesprog. Hans Reitzel 1965. (Reitzels røde serie). 2. oplag 1970.
2. Mette Nordentoft: Avisledere. Nogle tekstanalyser. Under medvirken af Claus Seiden. Gyldendals serie: Faglig-pædagogiske småskrifter om dansk sprog. 1. 1972, men forordet er underskrevet juli 1971.
3. Frands Mortensen: 22.00 Radioavis. Kommunikationskritisk analyse af 22-Radioavisen. GMT 1972 (foråret).
4. Bo Fibiger: Partipolitisk sprogbrug. Akademisk Forlag 1972 (efteråret).

Mellem den første og den sidste bog er der således gået 7 år, og alligevel er der med hensyn til den grundlæggende teoretiske holdning ikke - efter min opfattelse - sket nogle afgørende forskydninger.

Første karakteristik af bøgerne: Bøgerne er skrevet af sprogfolk, dvs. akademikere der er knyttet til de højere uddannelsesinstitutioner (Danmarks Lærerhøjskole, universiteterne). Bøgerne er alle skrevet som en art lærebøger, og jeg skal senere komme ind på lærernes mulig anvendelse af dem. De er endvidere alle fire analyser af en særlig sprogbrug: dvs. de analyserer en bestemt genre, og endda en bestemt genre på et specifikt tidspunkt. Dette tidspunkt er nutiden, der er altså tale om analyser af tekstmateriale, der er samtidigt med forfatterne.

Alle fire bøger har en tydeligt kritisk holdning til deres emne: Og på dette sted må kritisk holdning betyde noget i retning af, at forfatterne ikke sympatiserer med den teknik og/eller dele af den livsholdning, der kommer til udtryk i det undersøgte materiale. Kritikken ytrer sig derfor igennem at forfatterne fremlægger deres egne meninger, og derved siger de teksterne imod, de modsiger teksterne.

Dette er tydeligst i Fibigers og min bog, men er dog også repræsenteret i de to andre.

De fire bøger beskæftiger sig endvidere med massekommunikerede tekster: reklame - avisledere - radioaviser - politiske udtalelser og politisk reklame. Bøgerne har altså et tekstmateriale der er snævert knyttet til den abstrakte offentlighed, til det brede felt i samfundet hvor de frie meninger cirkulerer,

hvor meningerne udveksles med hinanden, og hvor debattens deltagere er frie og lige borgere.

På tilsvarende måde fungerer de fire bøger selv. De er godt nok lærebøger, men de er nok så meget skrevet direkte til denne offentlighed (det gælder dog ikke i så høj grad for Mette Nordentofts bog) - bøgerne er selv aktuelle meninger, der byder sig til i meningscirkulationen. Og meningscirkulationen har da også reageret på dem, bl. a. i form af kritiske anmeldelser, og offentlig debat af bøgernes påstande.

Der er naturligvis også forskelle imellem bøgerne: Erik Hansen og Mette Nordentoft tilhører en ældre generation end jeg selv og Bo Fibiger: Hansen og Nordentoft er født omkring 1930, og tog deres akademiske eksamen i sidste halvdel af 50'erne, jeg selv og Fibiger er født i første halvdel af 40'erne, og vi tog vores akademiske eksamen i begyndelsen af 70'erne.

Hvis vi derfor ser os om efter de kritiske traditioner som de fire forfattere har kunnet indgå i, så deler de sig i to grupper: Hansen og Nordentoft kan have haft Ny-radikalismen at støtte sig til, Fibiger og jeg har kunnet støtte os til Studenteroprøret.

Det er her ganske ligegyldigt om Hansen/Nordentoft har været engageret i Ny-radikalismen eller ej, eller om jeg/Fibiger har været med i Studenteroprøret. Afgørende er det, at de fire bøger faktisk falder helt ind i disse to traditioner, og at forfatternes samfundsmæssige placering er identisk med de to traditioners samfundsmæssige placering.

For derfor at forstå disse bøgers historiske baggrund, dvs. for at forstå og forklare deres gode/dårlige sider, vil jeg kort skitsere disse to bevægelses karakteristika.

3. Bøgernes kulturelle baggrund.

3a. Studenteroprøret.

Studenteroprøret er ikke noget specielt dansk fænomen, det er heller ikke noget abstrakt "mode-fænomen", men har sine ganske konkrete samfundsmæssige forudsætninger. Dem skal jeg dog først komme ind på i slutningen af foredraget.

Det danske studenteroprør begyndte i København i foråret 1968. Den 23. april afholdt studenterne en stor demonstration på Frue Plads, og her var parolerne:

MEDBESTEMMELSE NU

DEMOKRATI PÅ ARBEJDSPLADSEN

VI ØNSKER LÆRERE, DER KAN UNDERVISE

HAVES: PROFESSORVÆLDE - ØNSKES: MEDBESTEMMELSESRÆT

ENEVÆLDEN FALDT I DANMARK I 1849 - PÅ KØBENHAVNS UNIVERSITET I 1968

NED MED STUDENTERRÅDETS PAMPERE

OP MED FOG

(Efter Hansen/Jacobsen: Studenteroprøret. 1969, side 144)

I forhold til Ny-radikalismen, som jeg skal komme til, er dette oprør først og fremmest karakteriseret ved det personlige engagement. Studenterne gør oprør på egne vegne. De kræver bedre forhold - for sig selv. Og de finder derfor årsagerne til deres frustrationer på deres egen arbejdsplads, dvs. på universitetet. Det er endvidere karakteristisk for Studenteroprørets umiddelbare start, at man kan have modsætninger som: Danmark/Københavns universitet. I denne centrering omkring den akademiske verden, der opfattes som uafhængig af det omgivende samfund, har Studenteroprøret lighed med Ny-radikalismen. Bemærk også, at den person der skal "op" er Mogens Fog, en fornem repræsentant for netop denne Ny-radikalisme som jeg skal komme til.

Studenteroprøret er i sin begyndelse således et anti-autoritært, personligt oprør, tilsyneladende fremkaldt af utilfredshed med de personlige arbejdsforhold: de uduelige professorer, de umulige studieordninger, de urimelige arbejds- og repræsentationsforhold.

Efterhånden som kritikken (der altså på forhånd var opstillet som en dialogsituation med borgerskabet) tog klarere skikkelse, blev det tydeligt, at kritikken også var videnskabelig: den var et opgør med positivismen, dvs. den var anti-positivistisk, og ikke fx marxistisk; den havde ingen positive bestemmelser, kun negative, og var altså også på dette felt defineret op imod borgerskabet, her dets filosofiske grundlag.

Man ønskede at gøre op med myten om videnskabens objektivitet, man påpegede mange af de borgerlige professorers eller lektorers politiske engagement, og kritiserede at de forsvarede borgerskabet i deres forskning, samtidigt med at de hævdede at de var neutrale. Overfor dette forlangte studenterne i første omgang "ærlighed", og i anden omgang "forskning for folket".

Kritikken var således på en vis måde "social", og mange af studenterbevægelsens forkæmpere tillagde dengang, urigtigt, netop denne kritik stor betydning for den samfundsmæssige udvikling. Man forsøgte virkelig at argumentere, og troede i sin naivitet, at det var muligt at argumentere bedre sociale forhold frem. Man havde kort sagt ingen forståelse for de samfundsmæssige kræfter der bestemmer borgerskabets opførsel, ligesom man selv var uklar på sin egen samfundsmæssige funktion og position. Dette betød - som fremhævet - at adressen og det kritiske afsæt blev borgerskabet, og i dag kan man se, at størstedelen af kritikken ikke kom uden for netop det borgerlige grundlag man kritiserede. Man havde fat i fremtrædelsesformerne, men erkendte ikke disse fremtrædelsesformers produktion, deres væsen.

Som sagt havde Studenteroprøret direkte samfundsmæssige forudsætninger, men interessant i vor forbindelse er det, at det danske studenteroprør også havde en hjemlig kritisk tradition at knytte sig til. Næmlig Ny-radikalismen. I første omgang fandt de to strømninger: studenteroprør/ny-radikalisme godt sammen, et vist samarbejde blev indledt (fx omkring etableringen af nye studieordninger, bl. a. den i dansk fra 1968), og også i den indre faglige udvikling støttede de to retninger hinanden. Bogen om Søndags-BT 4) er et typisk produkt af dette samarbejde.

Det følgende lægger derfor op til et opgør med Ny-radikalismens teoretiske grundlag. Dette er der faktisk flere grunde til. Det er ikke alene fordi enkelte af Ny-radikalismens personer i dag i offentligheden fremtræder som fuldblods forsvarere for magten (dvs. kapitalen): Fx Anders Bodelsen, Henrik Stangerup, Leif Panduro, Hans Hertel, til dels også Niels Barfoed og Torben Brostrøm. 5) Men det er nok så meget fordi Ny-radikalismens teori og grundholdning udspringer af samfundsmæssige forhold, der netop er vore forhold.

Ny-radikalismen er således - objektivt set - en stadig eksisterende fristelse for nutidens humanistiske akademikere.

Det er også denne samfundsmæssige årsag, der er den egentlige grund til den tilsyneladende enighed mellem det begyndende studenteroprør og Ny-radikalismen. Studenteroprørerne var ganske vist en generation yngre, og deres umiddelbare holdning var præget af et gå-på-mod og en optimisme, der ikke fandtes hos de ny-radikale. Dette gå-på-mod er - som Peter Madsen har gjort opmærksom på - sammenhængende med Studenteroprørets personlige engagement. Det man analyserede var sin personlige situation, man kritiserer ikke længere (som Ny-radikalismen) på andres vegne: Dette gav en ædende ond veloplagthed, en energi og udholdenhed, og dette var en styrke i begyndelsen. Men det var også en svaghed, fordi disse studenteroprørers objektive samfundsmæssige erfaringer desværre ikke er de mest revolutionære: De er - som Ny-radikalismen - bundet til cirkulationssfærens logik: dvs. til de abstrakte ideer om frihed og lighed, og til fetichismen - og de endte derfor i første omgang i en moralsk idealisme (ganske som de fire bøgers forfattere gør det).

3b. Ny-radikalismen.

I min bestemmelse af Ny-radikalismen vil jeg i første omgang holde mig til dens egne teoretiske udsagn. Dermed er det også sagt at denne bestemmelse er foreløbig. Det er Ny-radikalismens egen selvforståelse der skitseres, ikke en videnskabelig beskrivelse af den. (Herved bryder jeg imod mine egne erklærede principper - og det sker ikke med min gode vilje, men på grund af tidsmangel ved udarbejdelse af dette foredrag).

Jeg trækker på Villy Sørensens bog Hverken - eller fra 1961, Erik Vagn Jensens antologi: Ny-radikalismen, fra 1965 og Johan Fjord Jensens: Homo manipulatus fra 1966 (de fleste af essayene er dog skrevet mellem 1960-65). Forlaget er i alle tilfælde Gyldendal, Erik Vagn Jensens antologi udkom som ugle-bog. 6)

Johan Fjord Jensen indleder sit essay: "Signalement af ny-radikalismen" således:

Kulturelle bevægelser lever på udfordringer. De opstår på en udfordring, udbygger sig igennem udfordringen og taber deres enhed med udfordringens ophør. I visse kulturhistoriske situationer er udfordringen givet i den sociale og politiske virkelighed, som en hel generation spænder sin indsats op imod. I andre situationer består den i et indre behov for opgør med dominerende, men nu sandhedsløse idéer og kunstformer.

(Homo manipulatus p. 41)

Fjord Jensen taler her om to forskellige tidligere kulturelle bevægelser han på ægte ny-radikal vis arbejder sig op imod i resten af essayet: Det er kulturradikalismen fra 20'erne og 30'erne, der fandt sin udfordring i den sociale og politiske virkelighed, og det er heretica-bevægelsen fra 40'erne og 50'erne, der havde indre behov for et opgør med tidens kunstløshed.

Ny-radikalismen er en kulturel bevægelse, der har sin udfordring, både i det kulturelle (dvs. i andre kulturelle bevægelser) og i det politiske. Heretica-bevægelsen havde for så vidt også haft en politisk dimension i sin kritik; overfor politikernes alt for åbenlyse pragmatisme og parti-politiceren hævdede Heretica kunstværket som en spændingsfyldt a-politisk forsvarer for de sande menneskelige værdier. Herigennem mente man, at man rettede en vægtig kritik imod magthavernes åndløshed og værdinihilisme, men magthaverne fandt - fornuftigt nok - ikke denne idealistiske og moralske kritik forpligtende. Dette medførte at størstedelen af Heretica faldt hen i resignation, i sikker forvisning om at det blev værst for politikerne og folket, at de ikke lyttede til deres livskloge råd.

Herimod reagerede Ny-radikalismen: Den skrev sig Viggo Kampmanns ord bag øret. Kampmann udtalte ved en berømt lejlighed, at politikerne i høj grad havde behov for vejledning. Blot de kulturelt interesserede ville forlade deres kritiske stade og begynde at rådgive politikerne på en kærlig og forstående måde, ville meget være vundet. Naturligvis kunne kulturlivets folk trække sig tilbage, men de måtte være klar over, at regeret blev der alligevel. (Efter Homo manipulatus, p. 82).

Ny-radikalismen overtog derfor nok Hereticas tro på litteraturen som forsvarer af de menneskelige værdier, men den engagerede sig i modsætning til

Heretica i en direkte dialog med offentligheden om politiske spørgsmål. Man begyndte med andre ord at kikke magthaverne i kortene.

Heri ligner den altså 30'ernes kulturradikalisme. Men hvor 30'ernes radikalisme kan opfattes som en bred reformbevægelse, med konkret stillingtagen til en lang række detaljerede sociale og politiske spørgsmål, der er Ny-radikalismen mere diffus og bred i sin politisk-social kritik. Det skyldes til dels, at Ny-radikalismen troede at 30'ernes mål var nået 7) (hvad der absolut ikke er tilfældet, men hvad de alligevel kunne have gode grunde til at tro), men det skyldes i høj grad også følgende vigtige divergens i den teoretiske grundholdning: Dele af 30'er-radikalismen var engageret på en bestemt klases vegne (nemlig arbejderklassen), og derfor var kulturradikalismens teoretiske grundlag i en vis udstrækning klassespecifikt. Ny-radikalismens politiske udfordring var ikke en bestemt klasses elendige levevilkår, og det konkrete borgerlige samfunds umenneskelige logik, men derimod menneskehedens eksistens: truslen om totaludslettelse i en atomkrig ligger som en tung dyne over Ny-radikalismens tidsperiode. 8) Derfor kunne Ny-radikalismen nok interessere sig for sociale spørgsmål, men den anså ikke disse for afgørende: dens filosofiske grundlag og dens samfundsmæssige protest var i stor udstrækning eksistentielt begrundet.

Ny-radikalismen er således en "hverken-eller-bevægelse". Den definerer sig oppositionelt, og kæmper på to fronter:

- 1) mod den egoistiske angst for sociale fremskridt - men også mod den letkøbte tro på at det sociale fremskridt i sig selv er et mål og ikke kun et middel;
- 2) mod angsten for den videnskabelige erkendelse og dens destruktion af gamle fordomme - men også mod det positivistisk forenklede menneskebillede, der giver sig ud for at være videnskabeligt;
- 3) mod troen på, at der er andre drivkræfter på spil i tilværelsen end de rent menneskelige - psykologiske og sociale - faktorer, - men også mod den rationalistiske forkastelse af de - religiøse og kunstneriske - symboler, som menneskets følelsesliv og dybeste erkendelse udtrykker sig igennem.

(Fra Hverken - eller, her citeret efter Homo manipulatus, side 47. Også optrykt i Ny-radikalismen, side 46).

Igennem sådanne definitioner af de mål man arbejder op imod, har Ny-radikalismen også valgt sin dialog-partner nemlig borgerskabet. Og den har samtidig tilkendegivet, at nok er den direkte politisk engageret, men det er ikke i konkrete sociale problemer, det er i bred almindelighed. Det fremgår da også af følgende beskrivelse, hentet fra Erik Vagn Jensens indledning til bogen Ny-radikalismen:

Til visse tider har den radikale opposition i Danmark været stærk, ja ligefrem toneangivende på enkelte af samfunds- og kulturlivets områder. At vi er inde i en sådan periode i disse år, er der en hel del der tyder på. (...)

"Ukendte unge mænd med SF-skæg" trænger sig frem og kommenterer udenrigsstoffet i fjernsynet helt anderledes end Per Hækkerup. Litteraturen blir dristigere og frækkere, ja en revy i Studenterforeningen var så fornærmende, at flere herrer i selskabsdragt forlod salen i protest. (...)

Nu skal man jo ikke blive nervøs og tro, at revolutionen er umiddelbart forestående. (...) Men oppositionen er der. Der blir skrevet foruroligende digte og romaner, tidsskrifter opstår, og demonstrationer afholdes (og nogle forbydes af hensyn til vort forhold til andre nationer). Mange revyer handler ikke længere om Prins Knud og skatteforhøjelser, men om vor egen blindhed og magelige tilbøjeligheder. Der blir diskuteret socialisme og udenrigspolitik, militær og atombevæbning, pop-kultur og big business og i vidt omfang er det unge, der præger den nye radikale opinion. (side 9-10).

Ny-radikalismen er altså den toneangivende (tror den selv, men hvad mon der sætter kammertonen?) kulturelle opposition i 60'ernes begyndelse. Men det er ikke blot en kulturel, men altså også en politisk bevægelse; den er dog klarest politisk på det udenrigspolitiske område (frygten for atombomben), og den synes at tillægge litteraturen volsom betydning (citatets glæde over at revyerne skifter emne, at litteraturen bliver dristigere). Derfor blev et af dens vigtigste angrebepunkter også den politiserede kultur: dvs. massekulturen, eller Pop-kulturen som man dengang kaldte det. Jfr. her Erik Hansens bagsidenote: 9)

Erik Hansens bog er et af de første danske eksempler på de kritiske og videnskabelige analyser af POPKULTUREN, der i de senere år har vakt så stor opmærksomhed i Frankrig, England og USA. Midlerne er den eksakte moderne sprogbeskrivelse - af ordforråd, stillag, syntaks

osv. - men bogen er umiddelbart tilgængelig for enhver interesseret. (Bagside på 1965-udgaven).

Derfor bliver det naturligvis også det nye borgerskabs massekultur der bliver den direkte dialogpartner, man anså ikke borgerskabets kulturskribenter for kvalificeret:

Mens konservatismen kun i ringe grad giver sig udtryk i artikler og motiverede manifeste, siver der en stadig kraftigere konservativ påvirkning ud ad tilsyneladende uskyldige kanaler. Underholdningsindustrien, dag- og ugepressens hyggesnak og måske først og fremmest industrien og afsætningsforsøget på ved hjælp af reklamemillionerne at skabe idealforbrugeren, der drømmer om opstigning ad samfundets stige, - denne nye situation i velstandssamfundet stiller de radikale over for en langt mægtigere og mere uådgribelig modstander end i "de gode gamle dage". De radikale må stille spørgsmål igen og igen, de må variere måderne, forny argumentationen og skole talenterne, hvis de vil gøre sig håb om at blive hørt og forstået. (Ny-radikalismen p. 09).

Det er endvidere karakteristisk at Ny-radikalismen ikke opfattede denne massekultur som et produkt af en samfundsmæssig logik, der er knyttet til en bestemt klasse, men så den som en naturlig konsekvens af det man i bred almindelighed kaldte "samfundets udvikling". Man følte massekulturen som noget uundgåeligt, en skæbnebestemt degeneration af mennesket, en nedværdigelse af de menneskelige værdier. Heri lå der en forståelig humanistisk angst for maskiner og teknik, og derfor var protesten imod dette fænomen også kraftig og dybtfølt:

Hvad [Nyradikalismen i forhold til kulturradikalismen] har sat til i politisk reformenergi, har den dog vundet i den samlede samfundskritik, der er forsoningsløs som 30'ernes, men i sin konsekvens undertiden vendt mod, hvad den gamle radikalisme dyrkede. Hvor for mange af 20'ernes og tildels 30'ernes venstreintellektuelle, den storindustrielle virkelighed ikke blot betragtedes som et vilkår, hvorefter nutidsmennesket måtte indrette sin livsførelse, men også som en inspiration [-og det skyldtes naturligvis kulturradikalismens tilknytning til arbejderklassen, mit indskud FM], betragtes i dag dens resultat, overfoldssamfundet, ofte som en nedværdigelse, fordi det har forvandlet sine ressourcer til en livløs forbrugergoldhed. Og hvor den underholdningsindustrielle udfoldelse tidligere hverken var eller blev betragtet som et tvingende problem, opfattes den nu som et af vort samfunds mest degenererede træk og i al sin fløve harmløshed som en indre kræftskade. (Homo manipulatus, side 44).

Bemærk metaforen: Som en indre kræftskade: Dvs. som noget uforklarligt og som noget uundgåeligt. Protesten blev derfor også abstrakt, og det blev den fordi faren betragtedes som en abstrakt, irrationel fare.

Ny-radikalismens dramatiske selvforståelse var derfor heller ikke - som Fjord Jensen fremhæver - noget drama, hvor mennesket får lov til at udvikle sig til storhed og fald:

I stedet har vore dages drama udviklet den absurde stil, hvor mennesket opfattes som et medynkværdigt, latterligt eller vingeblafrende offer for unavngivne kræfter [NB]. Det ses ikke som i det tillidsfulde drama i perspektivfyldt handling eller i en valgbevidst kamp, men statisk i situationer, hvor det i et abstrakt rum [NB] og i barnagtig forvildethed afventer det uafvendelige, som det ikke ved hvad er. [NB] [Homo manipulatus, side 45. Mine fremhævelser]

Ny-radikalismens myte er derfor Sisyfosmyten, det ukuelige menneske der kæmper sig op imod en uafvendelig skæbne - og denne myte søgte den at overføre til sine tilhørere som et moralsk imperativ.

Ny-radikalismens filosofiske grundlag bliver derfor helt konsekvent ikke kulturradikalismens forening af marxisme og freudianisme, men derimod en forening af marxisme og eksistentiel tænkning (Homo manipulatus, side 43).

Centralordet for det teoretiske grundlag er derfor FREMMEDGØRELSE, og i konsekvens heraf er det den unge Marx - og heri ligner den atter Studenteroprørets begyndelse - som Ny-radikalismen dyrker.

Man ser derfor at Villy Sørensen oversætter og udgiver et udvalg af Ungdomsskrifterne i 1962 (på Gyldendal, en uglebog), og det er endvidere den unge Marx' utopiske tanker der er det filosofiske grundlag for Fjord Jensens diskussion af marxismen i Homo manipulatus' store slutningsafsnit med den karakteristiske titel: UTOPIA - LANDET SOM IKKE ER.

Her vil jeg endnu engang understrege, at jeg ikke er moralsk forarget over dette forhold, tværtimod: Jeg mener at der - objektivt, såvel som subjektivt - er mange gode grunde til at akademikere i 60'erne indtog dette teoretiske grundlag: Og der er stadig gode grunde til det, men det bliver dog dag for dag tydeligere - på grund af kapitalens stigens pres imod den humanistiske akademikergruppe - at det er en position der ikke kan fastholdes.

Når derfor Ny-radikalismen anser fremmedgørelsen til tilværelsens uundgåelige vilkår, så er det faktisk et bevidsthedsmæssigt forhold der produceres af de samfundsforhold som akademikerne dengang levede under - for flertallets vedkommende. Min kritik er derfor ikke en kritik af at man en overgang havde disse synspunkter, men et forsøg på at vise, at disse synspunkter må videreudvikle sig, og at det kun er på denne måde - hvor man indoptager for-tiden som et nødvendigt gennemgangsled - at en meningsfuld kritik kan fremføres. Alt andet vil være et knæfald for den moralske idealisme, som der her er tale om at fremstille som begrænset.

3c. Den unge Marx' fremmedgørelsesbegreb.

I forhold til Ny-radikalismen er den unge Marx karakteriseret igennem, at også han har indset at de filosofiske, livsanskuelsesmæssige problemer ikke kan løses eller gennemdiskuteret meningsfyldt indenfor en snæver kulturel begrebsramme: De filosofiske, værdimæssige problemer er udsprunget af samfundsmæssige forhold, og kritikken skal derfor nok så meget rettes imod disse samfundsmæssige forhold, som imod det værdisystem der er knyttet hertil.

I Ungdomsskrifterne - således som Ny-radikalismen og begyndelsen af Studenteroprøret har læst dem - bestemmer Marx arbejdsdelingen som årsagen til de samfundsmæssigt skabte filosofiske problemer. Således skriver Marx: 10)

Arbejdsdelingen er det national-økonomiske udtryk for arbejdets samfundsmæssige karakter indenfor fremmedgørelsen. Eller, da arbejdet kun er et udtryk for den menneskelige virksomhed inden for afhændelsen, for livsytringen som afhændelse og udvendiggørelse af livet, så er heller ikke arbejdsdelingen andet end den fremmedgjorte, afhændede bestemmelse af den menneskelige virksomhed som en reel arts-virksomhed eller som menneskets virksomhed som arts-væsen.

Som man ser synes der i sådanne passager at være hold i Ny-radikalismens tolkning af arbejdsdelingen som årsagen til menneskets forfald, et forfald der synes uundgåeligt, fordi det udspringer af selve den menneskelige livsytring. Det samme er tilfældet i følgende passager:

Arbejderens afhændelse og udvendiggørelse i sit produkt har ikke blot den

betydning, at hans arbejde bliver til en genstand, til en ydre eksistens, men at det eksisterer uden for ham, uafhængigt, fremmed for ham, og bliver til en selvstændig magt over for ham, at det liv som han har forlenet genstanden med, træder fjendtligt og fremmed op over for ham.

Jo mere arbejderen ud-arbejder sig, desto mægtigere bliver den fremmede genstandsverden, som han skaber over for sig selv, desto fattigere bliver han selv, hans indre verden, desto mindre tilhører ham selv.

Jo mere værdi han skaber, desto værdiløse, desto uværdigere bliver han.

Til dette skriver Peter Madsen:

Her fremstilles fremmedgørelsen som det indres fortabelse i yderverdenen, som den menneskelige værdigheds fornedrelse under den ydre værdi-ophobnings forbandelser. Forholdet fremstilles bl.a. gennem ordspillet på "værdi" som i det sidste citat benyttes i to forskellige betydninger: værdi i økonomisk forstand og værdi således som det indgår i udtryk som menneske-værdi og værdighed. I sådanne formuleringer har en del samfundskritik fundet ansatser til humanistisk medlidende kritik af de uværdige arbejdsforhold. ["Om 'fremmedgørelse'", side 107]

I denne forbindelse er det - som Peter Madsen klogt gør opmærksom på - ikke væsentligt at indlede en diskussion af om Karl Marx i Ungdomsskrifterne selv ligger under for det kapitalistiske samfunds real-abstraktion, eller om han har fremanalyseret disse abstraktioners samfundsmæssige dvs. historiske basis. Langt vigtigere er det at se Ungdomsskrifterne som et åbent felt, dvs. et felt der indbyder forskellige befolkningsgrupper til - på en meningsfuld måde - at videreudvikle problematikken i flere forskellige retninger.

Jeg tænker her specielt på arbejderklassen og på de humanistiske akademikere. Marx har selv i sine manddomsskrifter (Grundrisse og Das Kapital) fulgt arbejderklassens udviklingslinie, og den danske Ny-radikalisme og første fase af Studenteroprøret har fulgt den akademiske linie.

Den akademiske kritik og den akademiske læsning af Marx' Ungdomsskrifter er begrænset af og begrundet i de humanistiske akademikerens samfundsmæssige placering - enten som simpelt vareproducerende individer, eller som en gruppe placeret i cirkulationssfæren. 11)

Ny-radikalismens samfundskritik er - som jeg ser det nu - et klart ek-

sempel på en samfundsopfattelse på cirkulationssfærens grundlag: Man anser samfundets individer for i princippet at være frie og lige (- man anså, som tidligere fremhævet 30'ernes mål for nået -) , og når man kunne konstatere en ulighed, så skyldtes det uærlige menneskers forsøg på at manipulere med masserne. 12) Kritikken førtes derfor oftest på andres vegne, og blev som regel til en diskussion af hvilke menneskelige værdier og behov, der var de grundlæggende, og som magthaverne burde respektere. Men samtidigt indeholder Ny-radikalismen et tragisk, skæbnesvangert element: nemlig bevidstheden om at selv dette samfund, der har alle muligheder for at realisere drømmen om frihed og lighed, at dette samfund - af naturlige, uundgåelige grunde - er et arbejdsdelt samfund. Og af denne grund bliver individerne med nødvendighed fremmedgjorte. (Dette element er taget op af Studenterbevægelsens første fase). Når derfor disse akademikere en sjælden gang beskæftiger sig med den materielle produktionsproces, så er det i oprigtig beklagelse af selve det manuelle arbejdes uundgåelige forbandelse: deres opfattelse af arbejdet er derfor ahistorisk og idealistisk. De ser ikke at arbejdsprocessen har en speciel samfundsmæssig form, der skyldes at dette samfund er kapitalistisk, og at arbejdsprocessen derfor også (og det er det væsentlige) er en værdidannelsesproces. Arbejderen arbejder og producerer dels brugsværdier (ting), men han udbyttes også, idet han producerer værdi, merværdi. Dette skal jeg komme ind på senere.

De fire bøger som jeg forsøger at indkredse har alle ganske tydeligt fulgt den akademiske linie - omend et par af dem hist og her i det stille anfægter denne linies renhed. Nu er det interessante imidlertid følgende: For at give en videnskabelig fremstilling af denne akademiske linie, dvs. for at klarlægge fornuften i denne linie og denne fornufts begrænsninger - så er det nødvendigt at gennemarbejde den anden linie først: dvs. at gennemarbejde Marx' senere skrifter, der står på arbejderklassens standpunkt.

Det følgende er derfor en kort - og jeg er bange for at det er for kort - redegørelse for hovedtrækkene i Marx' vare-analyse, samt en påpejning af denne vare-analyses begrænsninger. Jeg fremhæver, at denne vare-analyse er ab-

solut nødvendig for at forstå det jeg i det følgende vil sige om de fire bøger, og jeg beder forsamlingen om at tro mig - selvom jeg ved at det kan være svært.

4. Den samfundsmæssige baggrund for de humanistiske akademikers selvforståelse.

Det danske samfund er et vare-samfund, herom er alle vist enige. Men hvad er en vare? Marx beskriver i Das Kapital i første omgang varen som en enhed af brugsværdi og bytteværdi.

Han kommer senere ind på, at ting godt kan have brugsværdi uden at have bytteværdi, men så er de blot ikke varer. En vare har derfor ligesom det sproglige tegn to sider: altså brugsværdi og bytteværdi.

Først analyseres brugsværdien:

Varen er først og fremmest en ydre genstand, en ting, der ved sine egenskaber tilfredsstiller menneskelige behov af en eller anden art. Hvilken natur disse behov har, om de f.eks. stammer fra maven eller fra fantasien, ændrer intet ved sagen. Det drejer sig heller ikke om, hvordan varen tilfredsstiller det menneskelige behov, om det sker umiddelbart som livsfornødenhed, dvs. som forbrugsgenstand, eller ad omveje som produktionsmiddel. [Kapitalen I, side 128]

Alle behov sættes altså her lig med hinanden, eller bedre: Alle behov gælder som gyldige behov. Som man ser, er det ikke her noget grundlag for en udenforstående moralsk kritik af fremmanipulerede "falske" behov. Marx fremhæver senere, at tingens brugsværdi ligger i dens nyttighed, og at denne nyttighed (at den opfylder behov) ikke svæver i luften: den er betinget af varens materielle egenskaber og kan ikke løsrives fra dem. Men det er menneskenes værk igennem historien at opdage tingenes egenskaber (og dermed skabe deres egne behov). Endvidere fremhæves det, at en tings nyttighed (dvs. dens brugsværdi) er uafhængig af hvordan den er blevet til. Hermed sigtes til, at det ikke betyder noget om det kræver meget arbejdet at fremskaffe et brød: det har samme behovsopfyldelsesvirkning, lige meget om det tager tre eller ti timer at bage det.

Derefter analyseres bytteværdien:

Bytteværdien viser sig umiddelbart som det mængdeforhold, hvori brugsværdier af én art udveksles med brugsværdier af en anden art, et forhold, der hele tiden ændrer sig med tiden og stedet. Bytteværdien synes derfor at være noget tilfældigt og rent relativt. [side 129]

Udgangspunktet er her hvordan bytteværdien "viser sig", og derefter analyseres dette: Marx viser, at denne "visen sig" ikke har hele sandheden (NB: men altså en del af den, herom senere): Bytteværdien kan vises at være fremtrædelsesform for noget andet, nemlig for værdien eller bedre: vareværdien.

Marx når frem til denne bestemmelse 13) ved at betragte ting der byttes imod hinanden: fx byttes en tønde hvede med 10 kg skosvæerte, eller med $\frac{1}{2}$ pund silke. Når de kan byttes imod hinanden må de være lige store bytteværdier, og når de er lige store bytteværdier, må der eksistere noget fælles af samme størrelse i dem alle. Hvad er dette fælles?

Det kan ikke være noget såkaldt "naturligt" fx en egenskab, da egenskaberne jo blev "opbrugt" ved betragtningen af brugsværdien. Egenskaberne er det der bestemmer tingene som brugsværdier, og nu er det altså bytteværdier vi er ude efter. Herefter skriver Marx:

Ser man nu bort fra varelegemernes brugsværdi [medens man stadigvæk betragter dem som varelegemer, dvs. som materielt fænomen], så bliver der kun én fælles egenskab tilbage, den at være arbejdsprodukter. [side 131, mit indskud].

Når det er fælles for hvede, skosvæerte og silke at de er arbejdsprodukter så forvandler arbejdet sig naturligvis. Det er nu ikke længere bestemt konkret arbejde (altså der er ikke længere forskel på markarbejde og på det arbejde der frembringer skosvæerte) - det er blot produktivt arbejde. Det der er fælles for de varer der har samme bytteværdi, det er altså at de indeholder produktivt arbejde, at de indeholder eller endnu bedre - at de er objektiveret menneskeligt arbejde. Som sådan indeholder bytteværdierne en gelé af forskelløst menneskeligt arbejde. Det er det der gør dem til værdier, til vareværdier.

Hermed er værdiens substans bestemt, og derefter bestemmes værdiens størrelse som lig med den mængde af abstrakt arbejde, der findes i varen.

Denne mængde måles i tid, og vel at mærke samfundsmæssigt gennemsnitstid (der er afhængig af produktivkræfternes samfundsmæssige udvikling):

Det er altså kun det kvantum samfundsmæssigt nødvendige arbejde eller den til fremstillingen af en brugsværdi samfundsmæssigt nødvendige arbejdstid, der bestemmer varens værdistørrelse [side 133]

Herefter går Marx over til det vanskeligste i vare-analysen, nemlig en analyse af værdiens form. Han indleder:

Varer kommer til verden i form af brugsværdier eller materielle ting som jern, lærred, hvede osv. Dette er deres hjemmegjorte naturalform. De er imidlertid kun varer, fordi de er af dobbelt karakter: de er brugsgenstande og samtidig bærere af værdi. De fremtræder derfor kun som varer eller besidder kun vareform, hvis de besidder dobbeltform: naturalform og værdiform [143]

Hvordan kan vi få fat på denne værdi-realitet? spørger Marx. Og han argumenterer: Værdirealiteten har varerne kun, i det omfang de er udtryk (via bytteværdien) for den samme gennemsnitlige, samfundsmæssige enhed: abstrakt menneskeligt arbejde (bemærk her ordet abstrakt). Der indgår ikke ét atom naturstof i værdien (naturstoffet indgår i brugsværdien), værdien er ikke "naturlig", men samfundsmæssig, social: den er altså historisk betinget. Da værdien er rent samfundsmæssig, kan den kun komme til syne (erscheinen) i den sociale relation mellem varerne: dvs. idet de byttes. Værdien ses altså kun i cirkulationen. Værdien kan altså ikke ses som noget i eller ved varen i sig selv, men ses kun når varen står i forhold til en anden vare.

Vi stiller nu to varer i forhold til hinanden:

20 alen lærred = 1 frakke

el. 20 alen lærred er 1 frakke værd

Herom skriver Marx:

De to forskellige varer, lærred og frakke, spiller åbenbart her to forskellige roller. Lærredet udtrykker sin værdi i frakken, frakken tjener som materiale for dette værdiudtryk. Værdien af den første vare er fremstillet som relativ værdi, eller befinder sig i relativ værdiform. Den anden vare fungerer som ækvivalent, eller befinder sig i ækvivalentform.

Det der står på venstre side af lighedstegnet får sin værdi udtrykt, og

det sker altså ved at denne vare sættes i forhold til en anden vare. Den anden vare, her frakken, der er dens ækvivalent bliver inden for denne ligning til værdiens eksistensform, thi det er jo kun som eksistensform for værdi, at frakken er lig med lærredet.

Lærredet har naturligvis også selv værdi, ellers kunne det jo ikke udveksles, men denne værdi ses kun i udvekslingen. Kun i udvekslingen får værdien en form, et udtryk:

Når vi siger: som værdier er varerne blotte geleér af menneskeligt [samfundsmæssigt] arbejde, så reducerer vor analyse [NB] varerne til værdiabstraktionen, men giver dem ikke nogen fra deres natural-former forskellig værdiform [da de jo her er gelé uden form!] Anderledes i en vares værdiforhold til en anden vare [NB, altså varens egen praksis, ikke vor analyse]. Her træder dens værdikarakter frem gennem dens eget forhold til den anden vare. [side 146, mine indskud og fremhævelser].

Her ses det altså, at den abstraktion fra det konkrete arbejde, som jeg tidligere har kritiseret - er et reelt samfundsmæssigt forhold. Abstraktionen er altså ikke noget der blot foretages af den uopmærksomme eller ubetænksomme akademiker, abstraktionen er objektiv, den produceres af de materielle forhold selv.

Dette betyder, at når lærredet sættes lig med frakken, så er naturligvis (igen) det konkrete arbejde der er medgået til at fremstille disse to brugsværdier reduceret til deres fælles karakter af abstrakt menneskeligt arbejde.

I lærredets værdiforhold gælder frakken som noget kvalitativt ensartet med det, en ting af samme natur, fordi den er en værdi. Den gælder derfor her som en ting, hvori værdi fremtræder, eller som i sin håndgribelige naturalform repræsenterer værdi. Nu er frakken, frakkevaren som materiel ting, ganske vist ikke andet end en brugsværdi. En frakke udtrykker lige så lidt værdi som det første det bedste stykke lærred. [NB, altså når den betragtes i sig selv]. Dette beviser kun at frakken inden for værdiforholdet til lærred betyder mere end uden for det [uden for = brugsværdi, inden for: brugs- og bytteværdi], ligesom adskillige mennesker betyder mere inden for en uniformsfrakke end uden for den. [side 147-48].

Herefter er det muligt at opstille den første samfundsmæssige ejendommelighed ved ækvivalentformen. Brugsværdien bliver her til fremtrædelsesform for sit modstykke, værdien.

Hermed synes det altså at være en "naturegenskab" ved en ting at den kan være ækvivalent, at den har den egenskab at kunne indgå i et værdiudtryk:

Men da en tings egenskaber ikke udspringer af dens forhold til andre ting, tværtimod kun ytrer sig i et sådant forhold, synes også frakken af naturen at besidde sin ækvivalentform, sin egenskab som umiddelbart udvekslelig, i lige så høj grad som sin egenskab at være tung og kunne holde varm (155).

Hermed er det gådefulde ved ækvivalentformen "frembragt": at gælde for værdi bliver nu en egenskab der ikke er forskellig fra at gælde som overtøj; og hermed er der sluppet en hel "åndeverden" løs, der ytrer sig som varernes fetichkarakter. Men før vi går over til den, skal vi lige have forklaret endnu to ejendommeligheder ved ækvivalentformen.

Det varelegeme, der tjener som ækvivalent [frakken], gælder bestandig som legemliggørelse af abstrakt menneskeligt arbejde [som værdi] og er bestandig produktet af et bestemt nyttigt, konkret arbejde [nemlig skrædderarbejde]. (side 155)

Det er altså den anden ejendommelighed ved ækvivalentformen, at konkret arbejde bliver den form, hvori modstykket, det abstrakte menneskelige arbejde fremtræder. (side 156)

Det konkrete arbejde, der er udført af skrædderen som privatmand, gælder altså som udtryk for det forskelsløse menneskelige arbejde (der jo er værdiskabende). Det har altså selvom det er privatarbejde en form hvori det kan udveksles med andet (privat)arbejde. Det er altså arbejde i samfundsmæssig form og netop af denne grund kan det også udveksles med en anden vare:

Det er altså den tredje ejendommelighed ved ækvivalentformen, at privatarbejde bliver til form for sit modstykke, til arbejde i umiddelbar samfundsmæssig form. (side 156)

På dette sted kommer Marx med en vigtig kommentar der kan opfattes som en polemik imod Studenteroprørets og Ny-radikalismens ontologisering af fremmedgørelsen:

Arbejdsproduktet er i alle samfundstilstande en brugsgenstand, men kun

en historisk bestemt udviklingsperiode gør arbejdsproduktet til en vare - nemlig den periode, som lader det arbejde, der er nedlagt i fremstillingen af en brugsting, være en "reel" egenskab ved den, dvs. dens værdi. (159 f)

Vi har nu fremstillet (udviklet) tre ejendommeligheder ved ækvivalentformen:

1. brugsværdi bliver fremtrædelsesform for sit modstykke, værdien.
2. konkret arbejde bliver den form, hvori modstykket, det abstrakte arbejde fremtræder.
3. privatarbejde bliver til form for sit modstykke, til arbejde i umiddelbar samfundsmæssig form.

Herefter tager vi et overblik over den samfundstilstand, der indtil nu er beskrevet.

Den samfundstilstand der er beskrevet er et tænkt samfund, hvor alle arbejder for sig selv som privatmennesker. Alle er umiddelbare producenter (og lønarbejdet er endnu ikke skabt). Der findes en vidtstrakt arbejdsdeling, forstået således at hver privatproducent har specialiseret sig: han fremstiller (rent principielt) kun én type af varer, og for at leve må han bytte, dvs. han må på markedet med sine varer. Den der producerer bøger og artikler må bytte med ham der producerer rugbrød, (ellers dør han af sult), og den der producerer rugbrød må bytte med ham der producerer frakker (ellers dør han af kulde).

Et sådant samfund eksisterer imidlertid ikke, og Danmark er altså heller ikke således. Danmark er et kapitalistisk samfund, ikke et simpelt vareproducerende samfund. Men - og det er det afgørende og det der berettiger fremstillingen - den simple vareproduktion indgår som et moment i det danske samfund, og det simple vareproducerende samfund er faktisk en ganske præcis beskrivelse af den humanistiske akademikers verden. Dette skal jeg komme ind på om lidt. Men blot dette nu: Da den humanistiske akademiker har sin samfundsmæssige plads enten som simpel vareproducent, eller i cirkulationssfæren, så er den bevidsthedsform, der nu skal beskrives altså objektivt gældende for ham. Det følgende handler derfor netop om os der er her i salen.

Herefter til varefetichismen: Ved første øjekast var varen altså en triviel ting: nemlig en ting der opfyldte menneskelige behov, den var en brugsting, havde brugsværdi. Der lå intet mystisk i dette, ligegyldigt om den blev betragtet som produkt, der opfyldte behov, eller den blev betragtet i sin produktion, hvor mennesket ved hjælp af det konkrete arbejde omformede råmateriale, således at det blev "brugeligt".

Træets form f.eks. ændres når man laver et bord af det. Ikke desto mindre vedbliver bordet at være træ, en ordinær sanselig ting. Men så snart det optræder som vare, forvandler det sig til noget sanseligt-oversanseligt. (Aber sobald er als Ware auftritt, verwandelt er sich in ein sinnlich übersinnliches Ding). (side 170, p. 85 i MEW, 23).

Det mystiske kan heller ikke stamme fra værdibestemmelsens substans: Det er klart, at ethvert arbejde er forbrug af arbejderens muskler, hjerne, sanser, osv., og at dette forbrug er tydeligt forskelligt fra arbejdets art (nemlig at det er konkret, bestemt arbejde). Heller ikke værdistørrelsen kan der være noget mystisk ved:

Under alle samfundstilstande måtte den arbejdstid, som produktionen af livsfornødenheder koster, interessere menneskene, omend ikke lige meget på de forskellige udviklingstrin. (170-71).

Der er derfor ikke noget gådefuldt i selve arbejdsproduktet, men det gådefulde fremkommer, når arbejdsproduktet antager vareform. Og hvordan er arbejdsproduktet så blevet en vare?:

Overhovedet bliver brugsgenstande kun varer, fordi de er produkter af privatarbejder, der udføres uafhængigt af hinanden. Tilsammen udgør disse privatarbejder det samfundsmæssige totalarbejde. Da producenterne først træder i samfundsmæssig kontakt med hinanden gennem udvekslingen af deres arbejdsprodukter (dvs. i cirkulation), kommer de specifikt samfundsmæssige træk ved deres privatarbejder også først frem gennem denne udveksling. Med andre ord: de forskellige slags privatarbejder manifesterer sig faktisk først som led i det samfundsmæssige totalarbejde gennem de relationer, som udvekslingen tilvejebringer mellem arbejdsprodukterne og derved indirekte mellem producenterne.

Det må nu være klart, at da det sociale, samfundsmæssige samkvem er et samkvem mellem varer, og da de proportioner hvori varerne udveksles ikke bestemmes af producenternes egen vilje, så er det ikke producenterne der kontrollerer deres eget liv, men varerne der kontrollerer producenterne. Dette skyldes at

[alle privatarbejder] til stadighed reduceres til deres samfundsmæssige proportionale mål, fordi den samfundsmæssige nødvendige arbejdstid, der medgår til fremstillingen af produkterne, voldeligt sætter sig igennem som en regulerende naturlov midt i de tilfældige og stadigt skiftende udvekslingsforhold af produkterne, ligesom tyngdeloven sætter sig igennem, når et hus braser sammen over ens hoved. Bestemmelsen af værdistørrelsen ved arbejdstiden er derfor en hemmelighed, der tilsløres af de synlige bevægelser i varernes relative værdier. (p. 75)

Jeg vil især fremhæve det sidste: Videnskaben modsiges dagligt af tingenes (dvs. varernes) synlige bevægelser!

I denne forbindelse gør Marx opmærksom på at nok er denne indsigt skel-sættende i menneskenes udviklingshistorie; men

den ophæver på ingen måde det skin, der får arbejdets samfundsmæssige karakter [nemlig værdien] til at se ud som en egenskab ved produktet selv. Det der kun gælder for denne særlige produktionsform [nemlig varefetichismen ...] fremtræder før som efter denne opdagelse for deltagerne [dvs. for de humanistiske akademikere] i vareproduktionen som noget der er lige så definitivt, som at luften bevarer sin fysiske tilstandsform efter den videnskabelige sønderdeling af den i dens bestanddele. (p. 174)

Her har vi altså den objektive, samfundsmæssige grund til visse af både Studenteroprørets og Ny-radikalismens opfattelser.

4b. Cirkulationen som selvstændiggjort magt.

Som tidligere fremhævet mener jeg, at størstedelen af Ny-radikalismens menneske- og samfundsopfattelse repræsenterer cirkulationssfærens logik. Derfor er det interessant at se på følgende Marx-citat fra Grundrisse. Marx taler her om cirkulationen som det sted hvor det privatproducerede produkt skal stå sin samfundsmæssige prøve. Han siger:

Mit produkt er kun et (virkeligt) produkt, for så vidt som det er et produkt for andre; altså er op-hævet enkeltprodukt, et alment produkt. [Desuden, da vi jo bytter med hinanden] så følger, [at] det kun er et produkt for den anden, for så vidt som han selv afhænder sit produkt. [...] Cirkulationen er da den bevægelse hvori den almene afhændelse fremtræder som almen tilegnelse, og den almene tilegnelse fremtræder som almen afhændelse. Hvor meget helheden af denne bevægelse end fremtræder som en samfundsmæssig proces, og hvor meget de enkelte momenter i denne bevægelse end udgår fra individernes bevidste vilje

og specifikke mål, så fremtræder processens totalitet som en objektiv sammenhæng, der opstår spontan; en totalitet som ganske vist fremgår af de bevidste individers virken på hinanden, men som hverken ligger i deres bevidsthed eller som helhed er subsumeret under dem. Deres støden på hinanden producerer for dem en over dem stående fremmed samfundsmæssig magt. Individernes samfundsmæssige relation til hinanden som en selvstændiggjort magt over individerne, den være sig forestillet som naturmagt, tilfælde eller hvad man nu kan finde for godt [- fx fremmedgørelse!] er det nødvendige resultat af, at udgangspunktet ikke er det frie, samfundsmæssige menneske [men derimod det isolerede, private individ]. (Grundrids 72-73).

Her har man den samfundsmæssige grund til den ontologiserede fremmedgørelse. Og igennem denne fremstilling af ontologiseringens "fornuft" har jeg i grunden også allerede kritiseret den, idet jeg har påvist, at den er begrænset, at den ser bort fra dele af den samfundsmæssige virkelighed.

Fetichismen er altså ikke ideologi, hvis man med ideologi forstår "falsk bevidsthed". Fetichismen produceres af selve de materielle forhold, og indeholder derfor i kimform sandheden om det borgerlige samfund. Men det er en fordrejet sandhed, og det må nødvendigvis være det. Ethvert forsøg på at udgive fetichismen som en ahistorisk nødvendighed, er derfor "falsk", dvs. ideologisk. Det er på dette punkt man kan påvise Ny-radikalismens begrænsning.

4c. Ideerne om frihed og lighed.

Herefter skal jeg kort skitsere et par vigtige ideologiske elementer, nemlig ideerne om frihed og lighed.

Disse kan nemlig udvikles af vareanalysen, og det kan vises at de både er virkelige størrelser, og samtidigt illusoriske størrelser. Lad os begynde med endnu et citat, nemlig fra Det kommunistiske partis manifest. Her omtales bourgeoisiets (positive) rolle:

[Bourgeoisiet] har ubarmhjertigt sønderrevet de brogede bånd, der i feudaltiden knyttede mennesket til dets naturlige foresatte (...) Det har opløst den personlige værdighed i bytteværdi, og i stedet for de utallige tilsikrede og velerhvervede friheder har det sat den samvittighedsløse handelsfrihed som den eneste. (...) (/) Bourgeoisiet har taget helgen-
glorien fra alle de hverv, som man tidligere betragtede med hellig ære-

frygt. Det har forvandlet lægen, juristen, præsten, digteren og videnskabsmanden til sine betalte lønarbejdere. (side 29)

Bourgeoisiet har altså ophævet tidligere tiders forskelsbehandling af menneskene: De friheder der nemlig i citatet er tale om, er naturligvis kun friheder for enkelte individer, og derfor ufrihed for flertallet. De brogede bånd er ligeledes ufrihed, og den ærefrygt der har ligget over de nævnte hverv, er naturligvis en mangel på ærefrygt for andre hverv, dvs. en ulighed i samfundet.

Nu er det anderledes, og hvorfor er det det? Fordi bytningen er gjort til samfundets grundlag. Selve bytningen, bytteakten skaber lighed og frihed:

Kun forskelligartede varers ækvivalentudtryk bringer det værdidannende arbejdes specifikke karakter for dagen, idet udtrykket faktisk reducerer de forskelligartede arbejder, der er nedlagt i dem, til menneskeligt arbejde overhovedet. (Kapitalen I, side 147).

Man ser her at bytningen er lighedsskabende, idet alle former for konkret arbejde gøres til det samme: nemlig abstrakt menneskeligt arbejde. Der er ingen kvalitativ forskel på dem, de bestemmes ikke af "tilfældige" privilegier, der kan arves fx. Altså en frihed fra ulighed, en frihed til at bytte lige, og en lige-skaben i selve bytningen.

Og der er ikke blot tale om en sådan reduktion, nemlig at det den enkelte har lavet ved hjælp af al sin snilde og kunstfærdighed, at det reduceres, og at altså ligheden er opnået igennem en reduktion (hvori det specielle, det konkrete, skæres bort). Var det tilfældet ville vi sikkert møde klager over denne "brutale" lighedsskaben. (At det dog kan opfattes således, ser man i at de værdi-konservatives (de ægte konservative) klager over "den forfladigelse af de naturlige værdier = kvaliteter, der sker i den moderne tid. De her omtalte naturlige værdier, er netop unaturlige, sociale, menneskeskabte værdier!!). Det er det altså ikke udelukkende, for samtidigt sker der det, at når varen befinder sig på ækvivalentpladsen (højre side af lighedstegnet), så udvides dens funktion i lighedsmæssig retning: Alt arbejde, alle former for håndværk, er i stand til at udtrykke værdi, at udtrykke det abstrakte menneskelige arbejde. Alt har således den samme positive værdi, har i en vis

proportion samme mængde af positivitet. Man kan også sige at alt arbejde kan opvurderes til at gælde lige så meget (og altså det samme) som alle andre former for arbejde.

Altså både en fælles reduktion og en fælles udvidelse. Bedre (mere lighedsmæssigt) kan det simpelthen ikke blive:

Det varelegeme, der tjener som ækvivalent, gælder bestandig som legemliggørelse af abstrakt menneskeligt arbejde og er bestandig produkt af et bestemt nyttigt, konkret arbejde. Dette konkrete arbejde bliver altså til et udtryk for abstrakt menneskeligt arbejde. (Kapitalen I, side 135).

Se også på de tre ejendommeligheder, vi har opstillet på side 97. Her ses at 1) ethvert produkt kan udtrykke værdi. 2) ethvert konkret arbejde kan udtrykke abstrakt menneskeligt arbejde, og 3) ethvert privatarbejde kan udtrykke samfundsmæssigt arbejde. Alle er lige.

Men alle er også frie. Idet man nemlig bytter med hinanden, så viser man, at man respekterer den andens ejendomsret. Ingen bemægtiger sig den andens ejendom ved vold, men enhver afhænder den frivilligt. Når bytteakten gøres til samfundets grundlag, så sikres derfor individernes frihed. De er frie til at bytte med hvem som helst, og med hvad som helst. Enhver bytteakt afhænger endvidere af om individet ønsker at bytte, og gennemføres bytteakten, så respekteres også friheden.

Når denne økonomiske form - bytningen - set fra alle sider altså sætter subjekternes lighed, så er det indhold, det stof, individuelt såvel som tingsligt, der driver til bytning friheden. Lighed og frihed er altså ikke blot respekteret i den bytning, der beror på bytteværdi, men bytningen af bytteværdier er den produktive, reelle basis for al frihed og lighed. (Grundrids, side 80-81 i da, p. 156 i Grundrisse)

Man kan derfor også kun tilbagevise dem der kræver frihed og lighed gennemført, thi det er allerede sket. Den kritiker der hævder at det borgerlige samfund mangler frihed og lighed, og som mener at samfundet bør forandres i retning af frihed og lighed, den kritiker ligger helt under for den fetichistiske bevidsthed. Til disse kritikere svarer Marx:

bytteværdien eller rettere pengesystemet [er] faktisk lighedens og frihe-

dens system [...]. Det der forekommer [kritikeren] forstyrrende i systemets nyere udvikling, er systemets immanente forstyrrelser, [det er] netop virkeliggørelsen af lighed og frihed, der viser sig som ulighed og ufrihed. (Grundrids s. 85, Grundrisse p. 160)

4d. Skribenternes og lærernes samfundsmæssige placering.

Jeg skal nu afslutte min beskrivelse af den samfundsmæssige baggrund for den humanistiske akademiker ved ganske kort, at se lidt på lærerens situation. Indtil nu har jeg jo hovedsageligt set på de akademikere der er placeret som skribent, dvs. som producent af en enkelt speciel vare: fx en lærebog, en artikel, en pjece. Denne akademiker ligger samfundsmæssigt under for fetichismen og de abstrakte ideer om frihed og lighed. Og som jeg har fremhævet er Ny-radikalismen blot at betragte som en explicit formulering af disse samfundsmæssige bevidsthedsformer, der altså er en konstant fristelse for disse skribenter (og altså også for de fire der er under lup i dag).

Den anden del af de humanistiske akademikere er lærerne, 14) dvs. dem der skal anvende disse fire bøger i deres daglige arbejde.

Lærerne er placeret uden for samfundets materielle produktionsproces, i cirkulationen, dvs. det sted hvor fetichismen fremtræder og hvor ideerne om frihed og lighed har deres samfundsmæssige udspring.

Som lærer er det den humanistiske akademikers opgave at forsyne eleverne med en ideologisk bevidsthed: dvs. med viljen til at underkaste sig de eksisterende produktionsforhold (dvs. klasseforhold). Sådan opfattes det imidlertid ikke af læreren. De humanistiske fag er nemlig ikke formuleret imod specifikke færdigheder, der er nødvendige i den kapitalistiske produktionsproces, men synes snarere at være abstrakt værdifulde fag for menneskeheden som sådan.

Også dette er der samfundsmæssige grunde til: Skolen der uddanner arbejdskraften kan ikke direkte være knyttet til en bestemt konkret produktionsproces. Det ville nok være i den enkelte kapitalists interesse, men klassen af kapitalister ville som helhed lide skade: Produktionsprocessen skifter jo form, selvom dens kapitalistiske karakter ikke ændres. Af disse langt-sigte-

de grunde er skolen ikke knyttet til produktionsprocessen, men er placeret som en relativ autonom størrelse. Altså den skal uddanne arbejdskraften til produktionsprocessen, men er alligevel tilsyneladende løsrevet herfra:

Oprindeligt var dette en modsætning, der havde rod i at den kapitalistiske produktion fordrer "frie" arbejdere, der kunne sælge deres arbejdskraft og som kun skulle betales for den, medens det påhvilede arbejdsgiveren at videreuddanne arbejdskraften, dvs. at give den de fornødne konkrete færdigheder. (...) Med udgangspunkt i denne "frihed" og i løsrevethed fra produktionsprocessen opstod uddannelsesinstitutionernes ideologi: Troen på at de kunne og skulle opdrage til frihed og selvstændighed. Dette var for så vidt rigtigt som arbejdskraften skulle være "selvstændig", dvs. skulle kunne sælges uden videre forpligtelser for køberen. Med denne selvstændighed forudsatte det kapitalistiske marked for arbejdskraft. Set fra elevernes synspunkt blev skolen da også med dette forudsat en yderst værdifuld og nødvendig institution, hvad man da også har forklaret dem. [Man lærer ikke for skolen, men for livet] (Finne- man, side 102).

Og af de samme grunde er det ikke alene muligt og også mest praktisk at lærerne aldrig kommer i kontakt med produktionen: de går lige fra skolen til universitetet og tilbage til skolen. For læreren ser det derfor ud som om der er tale om en abstrakt indøvelse af kendskabet til de menneskelige værdier, og til opøvelse i selvstændighed. Dette bestyrkes yderligere af, at læreren nok skal følge visse generelle retningslinier, men at han selv må fylde dem ud med sit personlige stof, og sin personlige opfattelse. Læreren opfatter derfor sit arbejde udelukkende som sit personlige udtryk, han betragter sin faglige kompetence som sin personlige ejendom, og det til trods for at den er tillært os i doser, der er nøje fastlagt i statslige forordninger. Troen på den personlige kompetence og det personlige initiativ styrkes også af den tilsyneladende mangel på sammenhæng mellem lærerens uddannelse på universitetet og hans praksis i skolen: Han indlæres en abstrakt mængde viden, men må selv personligt omforme den til de specielle elever han står overfor. - Det styrkes endvidere af at læreransættelser - dvs. salget af lærerens arbejdskraft - foregår decentralt: de finder sted ud fra et valg af rent faglig kompetence, og dette valg er - tror man - et valg af abstrakt kvalitet. Husk i denne forbindelse det ramaskrig der rejser sig hver gang man forlanger at

en lærer skal besidde en specifik, konkret viden og færdighed: det tilbagevises med at man da blot skal ansætte den "bedste" - sådan abstrakt taget!

Læreren har derfor i sin egen arbejdssituation gode grunde til at tro på den personlige frihed, menneskenes lighed og nødvendigheden og fornuften i at opdrage eleverne til abstrakt selvstændighed.

5. Bøgernes indre logik, og denne logiks grænser.

5a. Den abstrakte offentlighed.

Som tidligere fremhævet beskæftiger de fire bøger sig med analyse af masse-kommunikerede tekster, dvs. med analyse af tekster, der er udsendt til og produceret for den abstrakte offentlighed dvs. ikke for noget bestemt individ eller nogen bestemt klasse, men netop for alle. Teksternes meningsudveksling er derfor abstrakt, og denne abstraktion viser sig igennem en bortskæring af personlige eller klasse-mæssige karakteristika. Teksternes fællespræg er derfor netop deres opfattelse af deres modtagere som frie og lige individer, og meningsudvekslingen forudsætter denne fundamentale enighed, der er nødvendigheden for at indgå i en meningsfuld debat. De drejer sig jo - når alt kommer til alt - om debatten af "de menneskelige værdier", dvs. "vores allesammens interesser og problemer".

Og på ganske tilsvarende måde opfatter dagens fire skribenter selv deres bøger: Også de henvender sig til en abstrakt læser. I første omgang kan det måske synes ikke at være tilfældet, fordi bøgerne jo også er lærebøger. Men som tidligere påvist er også undervisningssituationen defineret igennem dens tro på individets selvstændighed, frihed og lighed. Og bøgerne erklærer åbent, at de foruden at være lærebøger - henvender sig til offentligheden:

Fibiger skriver, at han henvender sig til:

[dels] folk, som i al almindelighed interesserer sig for den hjemlige humanistiske forsknings aktuelle arbejdsområder

[... min fremhævelse]

[dels lærerne, og]

sidst, men ikke mindst den gruppe af vælgere, der føler sig foruroeligt af vores hjemlige politiske praksis [og hvem gør ikke det?] (side 09)

Jeg skriver at jeg henvender mig til:

den del af Danmarks befolkning, der hver dag lytter til Radioavisen og som tror at de får saglig, upolitisk og neutral information om døgnets væsentligste begivenheder. [Jeg ønsker endvidere] at rejse en offentlig diskussion om Radioavisen og dens påståede neutralitet. (side 7 og 10)

Mette Nordentoft skriver specielt til underviserne, men mener dog "at andre måske også kan have udbytte af [bogen]" (side 05).

Endelig Erik Hansen, hvis bog ifølge bagsideteksten "er umiddelbar tilgængelig for enhver interesseret". Han har endvidere valgt det materiale "som en almindelig læser eller forbruger kommer i forbindelse med" (side 08), og han har afstået fra at anvende den specielle grammatiske terminologi, selvom den er mere præcis "i en fremstilling som denne". Hvorfor? Fordi han henvender sig til offentligheden, dvs. almenheden, der ikke kan antages at have specielle grammatiske kundskaber.

Han undlader desuden direkte at drage "æstetiske, psykologiske, sociologiske og etiske konklusioner. Disse overlades til læseren". (side 09). Læseren opfattes altså som værende fri og i stand til at gøre dette.

De fire bøger kan altså siges at følge samfundets real-abstraktion. I cirkulationssfæren bliver det personlige, konkrete arbejde, der har produceret en brugsværdi jo af samfundet reduceret til det abstrakte, almindelige, samfundsmæssige arbejde. På tilsvarende måde reducerer vore forfattere deres konkrete læsere, der har en specifik klasse-mæssig baggrund, til en abstrakt, samfundsmæssig gennemsnitslæser. Og dette kan man gøre med fuld "ret". I den samfundsmæssige meningscirkulation, dvs. i den borgerlige, abstrakte offentlighed, deltager der nok individer med personlige forskelle, men debatten, meningsudvekslingen må ikke være personlig. Derfor er der - strengt taget - heller ingen forskel på deltagerne. De personlige forskelle skal abstraheres bort, og derfor henvender man sig også til et abstrakt individ, der blot er defineret igennem, at det befinder sig i cirkulationssfæren og at det er frit og på lige fod med os andre.

Lyt til denne bestemmelse af kommunikationen, hentet fra Mette Nordentofts bog, side 64:

I kommunikationen er det den reelle afsender, som ud fra en forestilling

om sin læserkreds skaber billedet af den fiktive modtager, og den reelle modtager får sin tekstoplevelse præget af sit indtryk af den fiktive afsender. For at alt dette kan fungere, må der ikke være for stor afstand mellem forfatteren og hans fremtræden i teksten, eller mellem den modtager, som afsenderen forestiller sig, og den læser, han i virkeligheden har. Eller man kan vende det om: Idet vi forudsætter, at teksten faktisk fungerer som bindeled mellem afsender (avisen) og modtager (dens læserkreds) må vi slutte, at der ikke er stor afstand mellem skribentens virkelige holdning og den, han giver udtryk for i sin tekst. Og på tilsvarende måde kan man ofte gå ud fra, at der ikke er langt fra den holdning, som teksten udviser, til den holdning, som læseren kan mobilisere.

Altså opfattes både afsenderen og modtageren som frit i luften svævende, og med selve teksten som den eneste binding.

Men som tidligere fremhævet er netop den humanistiske akademiker et konkret udtryk, både som skribent og som lærer, for denne abstrakte samfundsmæssige gennemsnitsskriver/læser. I praksis kommer bøgerne derfor - i deres forsøg på at nå almenheden - til at begrænse sig til akademikergruppen og det oplyste borgerskab. Bøgerne tager helt naturligt borgerskabet som sin dialogpartner. Og igennem deres mangel på konkretion afskærer de sig endvidere fra arbejderklassen. I denne forbindelse er det kun konsekvent, at de også rent teknisk er formuleret i den traditionelle, vanskeligttilgængelige akademiske prosa.

Den akademiske stil er forfatterne imidlertid opmærksom på - i deres analyseobjekter, vel at mærke! Og de opfatter den som et problem. De er klar over, at ikke alle samfundsgrupper rent faktisk indgår i den offentlige debat, og dette fortolkes, karakteristisk nok, som et teknisk problem. De retter derfor i en vis udstrækning kritik - en moralsk engageret kritik - imod deres analyseobjekter for at være for vanskelige (tydeligst for mig og Nordentoft) - men de synes ikke til fulde at have indset, at denne tekniske kompleksitet er en biting, produceret af andre forhold. Da de mener, at alle faktisk har mulighed for at indgå i debatten, blot vi tager rimeligt hensyn til hinanden, så er deres praktiske modforslag derfor, at forlange at massemediernes udtrykker sig tydeligere, at massemediernes kort sagt er mere fornuftige. Denne linie har Mette Nordentoft senere fulgt op med i TV at fungere

som teknisk kritiker af TV-avisen, og hun har også i en kronik i Aktuelt og Demokraten kritiseret TV-avisen for at være uforståelig. Erik Hansen har tilsyneladende også arbejdet sig i den retning. I hvert fald er han ifølge Aktuelt for den 21. januar 1973 tilknyttet TV som sprogteknisk hjælper. 15)

Et andet praktisk virkemiddel - der dog ikke er foreslået endnu, men det kommer nok 16) - er den kompensatoriske undervisning. Arbejderbørn bør undervises særligt omhyggeligt, således at også de bliver i stand til at deltage i den abstrakte offentlige debat. Naturligvis fremsættes der ikke forslag til arbejderklassens (og dermed samtlige klassers) afskaffelse, for arbejdsdelingen i dens kapitalistiske udformning anses jo som tidligere fremhævet af denne logik som et uundgåeligt grundvilkår for menneskeheden.

På ganske tilsvarende måde forholder de fire forfattere sig moralsk engageret til analyseobjekternes meninger. Forfatterne kræver - hvad der er naturligt på grund af deres egen samfundsmæssige placering i cirkulations-sfæren - at massemedierne respekterer de menneskelige idealer: dvs. at afsender og modtager bør være lige, selvstændige og frie til at træffe deres eget valg. Kommunikationen bør også på det moralske plan være logisk og fornuftig (men hvis logik og hvis fornuft er det man forlanger?). Misbrug af denne fornuft - der kaldes misbrug af princippet om afsenderens vederhæftighed 17) - kritiseres hårdt.

Det sker fx. når jeg kritiserer radioavisen for via agentivstrygninger at forholde lytterne vigtige oplysninger, eller når Fibiger bebrejder politikerne fordi de ikke ekspliciterer deres og samfundets værdigrundlag! Det sker i Erik Hansens kritik af at reklamen ikke overholder sine egne spilleregler, sin egen kode; og det sker når Mette Nordentoft irettesætter lederskribenterne fordi de enten tilbageholder visse oplysninger, eller maskerer holdningspåvirkende effekter i syntaktisk-semantiske nødvendigheder. Det sidste - at man forklæder sin holdning i form af syntaktisk-semantisk logik - er særligt slemt. Det er nemlig brud på reglerne, det er "snyd". Og da de fire forfattere ikke kan se nogle objektive samfundsmæssige grunde til at dette er nødvendigt, så tillægger de massemedie-producenterne personlige, skumle og uærlige motiver.

Midlet er derfor at prædike fornuft (den abstrakte menneskelige fornuft) over for afsenderen, samt at forsøge at oplyse modtageren om de sproglige kneb afsenderen har benyttet sig af.

Den første ting - nemlig at snakke fornuft til massemediernes producenter - ser ikke ud til at have givet resultat. De fire bøger, der faktisk er ganske velargumenterende har ikke haft nogen målelig effekt på det de kritiserer, og det skyldes naturligvis at kritikken er helt abstrakt. Man kritiserer således ikke i alliance med en bestemt klasse, men præsenterer sig selv som repræsentanter for den almene fornuft, der henvender sig til den abstrakte offentlighed. Derfor udsendes bøgerne også blot på det almindelige bogmarked. De følges ikke op af konkrete politiske initiativer, der jo ville have krævet en anderledes konkretisering af kritikken.

Kritikerne synes således ikke at være klar over, at afsenderne, dvs. de personer der har produceret de undersøgte tekster, ligger under for netop de samfundsmæssige forhold, jeg her i foredraget har rullet op, og derfor ikke kan handle anderledes end de gør. (Jeg ser bort fra at jeg og Fibiger hævder, at der er samfundsmæssige grunde til at teksterne bliver som de er. Det er netop kun en påstand, det dokumenteres overhovedet ikke).

Fordi de fire forfattere således repræsenterer den abstrakte almindelige fornuft, så er det kun naturligt at de er meget omhyggelige med deres undersøgelsers videnskabelighed. Og det videnskabsideal de forfægter er naturligt: positivismens ideal. Videnskabelig er derfor den fremstilling, der er kemisk rensset for enhver personlig eller klasse-mæssig tilkendegivelse. Den videnskabelige undersøgelse skal være person-uafhængig, den skal kunne gentages af enhver anden, der udstyres med undersøgelsens metodik. Denne problematik er især jeg meget omhyggelig med at formulere, og mine bestræbelser i den retning er i grunden ganske lærerige:

Det er nemlig tydeligt - i hvert fald for mig (!) - at forfatteren til radioavisbogen selv er i tvivl om gyldigheden af det videnskabsideal han opstiller i indledningen: Men fordi han senere ønsker at udnytte den abstrakte almene fornuft i sin kritik af radioavisens borgerlighed - bliver dette viden-

skabsideal en nødvendighed. Det er altså tilsyneladende opstillet i et blandet forsøg på at være ærlig og taktisk på én gang - og resultatet er derfor også derefter.

Det samme problem findes i de andre bøger - også de vil repræsentere den almene fornuft, men de vil også kritisere når deres undersøgelsesobjekter overtræder den almene fornuft. Derfor har netop dem de angriber da også let spil. Når vi siger til lederskribenterne eller radioavisen at de ikke overholder reglerne, at de ikke er objektive - så svarer de tilbage: Det er I heller ikke selv! Og det er jo rigtigt! (Se fx. Jens Kistrups anmeldelse af Mette Nordentofts bog, og Bendix Madsens svar i Ekstra-Bladet på Frands Mortensens bog). 18)

En anden ting er at kritikken naturligvis har sit udspring i netop de moralske kategorier der udspringer af cirkulationsfæren: Vi har i vore bøger tillagt skribenterne personlige motiver til de brud vi har konstateret - og dette er hverken særlig pædagogisk, videnskabeligt - eller effektivt! Også dette tilbagevises naturligvis harmfuldt (og med rette) af vore analyseobjekter: Først bliver de angrebne naturligvis personligt fornærmede (det gælder fx. Claus Seiden og Bendix Madsen) og dernæst fremhæver de, at de ikke må være personlige: De svarer med andre ord med at gentage netop de krav, som vi stiller til dem, og som vi kritiserer dem for ikke at overholde: Og da de ikke må være personlige, så mener de heller ikke at de er det - fordi det eneste alternativ naturligvis er at de ikke er hæderlige mennesker. Og det er de. Bundhæderlige.

5b. Den abstrakte offentligheds begrænsning. Den kapitalistiske produktionsproces' væsen.

Jeg har i det foregående forsøgt at vise, at de fire bøger er produkt af en bestemt logik: nemlig dels af den simple vareproducents og dels af cirkulationsfærens samfundsmæssige bevidsthed. Jeg har endvidere vist, at de fire bøgers logik har fået sit mest eksplicite teoretiske formulerede udtryk i Nyradikalismen og i Studenteroprørets første fase.

Igennem denne fremstilling er kritikens grundlag allerede formuleret. I dette her afsnit skal jeg videreudvikle kritikken, især med henblik på bøgernes abstrakte fornuft og deres abstrakte opfattelse af offentligheden.

Det vil ske gennem citater fra Marx' beskrivelse af den kapitalistiske produktionsproces, og det må nødvendigvis blive ganske forkortet. Men der kan føres en sammenhængende argumentation for den tankegang disse citater rummer. (Se fx. Das Kapital's første bind).

Udgangspunktet er den kendsgerning, at Danmark ikke er noget simpelt vareproducerende samfund og alene af denne grund kan det simple vareproducerende samfunds logik ikke være totalt samfundsmæssig gyldig. Danmark er nok et vareproducerende samfund, men det er væsentligst et merværdi-producerende samfund!

Rent faktisk er den kapitalistiske produktion ensbetydende med, at vareproduktionen er produktionens generelle form. Men det er den kun, og bliver det stadig mere og mere i sin udvikling, udelukkende fordi arbejdet her selv optræder som vare, fordi arbejderens sælger arbejdet, dvs. funktionen af sin arbejdskraft, hvilket sker (...) til dets værdi, der er bestemt ved omkostningerne ved reproduktionen af arbejdskraften (Bog 2, side 148f).

I den udstrækning den kapitalistiske vareproduktion udvikler sig, virker den undergravende og opløsende på alle ældre produktionsformer, der fortrinsvis er indrettet på umiddelbart egetforbrug, og som kun forvandler produktoverskuddet til vare. (...) Men dér, hvor den kapitalistiske vareproduktion har slået rod, tilintetgør den alle de former for vareproduktion, der enten bygger på producenternes eget arbejde eller kun går ud på at sælge det overskydende produkt som vare. Først gør den vareproduktionen til den generelle produktionsform og forvandler så trinvis al vareproduktion til kapitalistisk vareproduktion. (Bog 2, side 52-53)

Den kapitalistiske produktionsproces' væsen består i produktion af merværdi, som foreligger i merproduktet eller, hvad der er det samme, i den del af de producerede varer, hvor ubetalt arbejde er materialiseret. Man må aldrig glemme den ting, at produktionen af denne merværdi (...) er det umiddelbare formål og det bestemmende motiv for den kapitalistiske produktion. (...)

Udvingen af denne merværdi udgør den umiddelbare produktionsproces, der som sagt ikke har andre skranker end [arbejderbefolkningens størrelse]. Så snart det udpressede kvantum merarbejde er materialiseret i varer, er merværdien produceret. Men med denne produktion af merværdi er kun første akt af den kapitalistiske produktionsproces, den umiddelbare

produktionsproces tilendebragt. Kapitalen har opsuget så og så meget ubetalt arbejde. Med udviklingen af den proces, der giver sig udslag i profittens fald, svulmer mængden af den således producerede merværdi enormt op. Nu kommer processens anden akt. Den samlede varemasse, totalproduktet, (...) skal sælges. (Bog 3, side 321-22).

Og når den skal sælges skal den altså kastes ud i samfundets cirkulationssfære. Cirkulationssfæren bliver på denne måde et moment i den totale kapitalistiske produktionsproces, og cirkulationsprocessens samfundsmæssige bevidstheder er derfor stadigvæk gyldige, men kun delvist gyldige: De udtrykker en del og kun en del af den samfundsmæssige bevidsthed, og Ny-radikalismens og de fire bøgers ideologi består netop i at de ser bort fra dette forhold. De ser ikke den materielle produktionsproces i dens kapitalistiske karakter som samfundets væsen.

Nok måles varerne stadig i cirkulationen efter den samfundsmæssige almenhed, og her er der stadigvæk tale om udveksling af ækvivalenter, dvs. om lighed og frihed, men produktionen er nu ikke længere individuel, men samfundsmæssig. Produktionen er nu væsentligst en merværdiproduktion. I cirkulationen er alt derfor fred, idyl, lighed og frihed; i produktionen hersker derimod tvang og udbytning af arbejderen. Bøgernes abstrakte ideer er således en støtte til kapitalen. (Dette efter Madsen, "Om fremmedgørelse", side 114).

Akademikerne har deres samfundsmæssige plads i cirkulationen, arbejderklassen har som den eneste samfundsklasse sin plads i produktionssfæren: Arbejderklassen er derfor - igennem en videnskabelig udvikling, og ikke ved et moralsk valg - bestemt til at være det sted hvorfra kritikken af cirkulationens logik meningsfuldt kan fremføres. En sprogvidenskab der derfor vil være konkret, der vil forstå den abstrakte sprogvidenskab, og som vil videreudvikle den, må derfor stille sig på arbejderklassens grundlag. Enhver anden kritik af den abstrakte sprogvidenskab vil selv blive abstrakt, og vil derfor udtrykke den borgerlige ideologi, som man forsøger at bekæmpe.

3c. Bøgerne som positive nybrud i sprogforskningen.

Jeg har nu forsøgt at vise, at de fire bøger alle - mere eller mindre fuldstændigt - repræsenterer den abstrakte samfundsmæssige fornuft, der har sit udspring dels i den simple vareproduktion, dels i samfundets cirkulationssfære. Jeg har endvidere vist, at denne fornuft - der altså er fornuftig, logisk og forsvarlig - netop igennem denne samfundsmæssige tilknytning, "kommer til" at afskære sig fra arbejderklassen, og i stedet direkte henvender sig, dels til det dannede borgerskab, dels til akademikergruppen, der er en konkret manifestation af den abstrakte fornuft.

Bøgernes manglende direkte effekt overfor massemedierne og overfor arbejderklassen, opvejes derfor - naturligt nok - af en tilsvarende stor positiv effekt netop i den akademikergruppe som de "kommer til" at henvende sig til. Dette falder også helt i forlængelse af bøgernes dobbelthed, som dels lærebøger, dels "almindelige bøger".

I dette afsnit skal jeg da opholde mig ved bøgernes positivitet dvs. ved bøgerne som eksempler på vægtige nybrud i den akademiske verden, mere specielt i vor hjemlige sprogforskning.

Erik Hansens bog Reklamesprog udkom som sagt i 1965. Som jeg har forsøgt at vise, er denne bog helt i overensstemmelse med den daværende hovedstrømning i kulturlivet: nemlig Ny-radikalismen. Den indgik i en af den tids mest fremskridtsvenlige serier: nemlig Hans Reitzels røde serie, der beskæftiger sig med: KUNST - VIDENSKAB - SAMFUND, altså Ny-radikalismens hovedinteresser. Tidligere bøger var Mogens Westergaards bog om uddannelsessystemet Om slagtning af hellige køer, desuden havde Niels Ufer udsendt § 225, stk. 4 (Om diskriminering af homoseksuelle), og planlagte bøger var: bøger om verdens råstofreserver, psykoterapi, hverdagens mytologi (Roland Bartes bog) og yderst yde Bente Hansens Den marxistiske kritik. Bogen indgik således i en "politisk "farlig" " serie.

Da den udkom kan jeg huske, at vi unge studerende dengang følge den som en befrielse: Her var faktisk en mulighed for at også vi kunne begynde at anvende vort fag (sprogfaget) på en direkte samfundsrelevant måde, og vel

at mærke på en måde der fastholdt vore egne faglige interesser. Vort fag fik nyt perspektiv. Den abstrakte grammatik blev pludselig meningsfuld.

Jeg har tidligere påpeget at bogen selv placerer sig inden for Ny-radikalismen (ved at citere den "bagsideskræp") - og det er klart at den har hentet en del af sin inspiration herfra. På dette sted skal jeg dog se mere på den snævre faglige tradition, som den har kunnet udnytte:

Det første man så tænker på er naturligvis Paul Diderichsen og hans prosahistoriske projekt. Som tidligere påpeget af Eli Fischer-Jørgensen er Diderichsens prosahistoriske projekt i grunden er gammel tanke, der er udkastet første gang allerede i "Prolegomina til en metodisk dansk syntaks", fra 1935. Her siger Diderichsen:

Det bør overvejes om ikke den nationale Grammatiks Grundvold bør være en række af Monografier over karakteristiske Værker tilhørende forskellige Tider, Stilarter, Dialekter, osv. (...) (Diderichsens side 23).

Hans eget første forsøg i den retning var som bekendt disputatsen om sætningsbygningen i Skaanske Lov. Prosahistorien "genoptog" han omkring 1960, men nåede dog ikke at fuldføre den.

Erik Hansen kan også have haft Aage Hansen som faglig inspiration. Aage Hansen udsendte i 1964 (altså året før Reklamesprog) bogen Sproget i sproget. Hjælp til sproglig forståelse af tekster, der er formet som en sproglig gennemgang af en række konkrete, afsluttede tekster (eller tekstfragmenter).

Hvad er så forskellen på Erik Hansens bog, og Diderichsen og Aage Hansens bøger?

Først og fremmest det materiale der analyseres: Erik Hansen griber fat i tekster, der er nutidige, dvs. som er samtidige med læseren og skribenten. Der er endvidere tale om massekulturens tekster. Diderichsen og Aage Hansen interesserer sig så godt som udelukkende for enten strengt skønlitterære tekster (Aage Hansen gennemgår således: Biblen, HC Andersen, JP Jacobsen, Pontoppidan, Herman Bang, Hørup, Karl Larsen, Carl Ewald, Gustav Wied) - eller også er det tekster af forlængst afdøde forfattere, tekster hvis samfundsmæssige betydning i forhold til massekulturens tekster, er helt forsvindende.

Dernæst udvider Erik Hansen sin analyse til ikke blot at være en kortlægning af denne genres sproglige norm (men det er det naturligvis også). Han forsøger i modsætning til fx. Aage Hansen at se teksterne i deres samfundsmæssige sammenhæng, dvs. han analyserer også teksternes funktion (omend ikke særlig tilbundsående, men det er jo også det første forsøg), og klarlægger teksternes menneskebillede og deres samfundsbillede. Derved er han godt på vej til at producere en art "ideologi-kritisk" analyse, og derved bliver hans analyse samfundsmæssig "farlig". 19) Dette hænger efter min mening sammen med Ny-radikalismens moralske samfundsmæssige engagement: viljen til at kikke magthaverne i kortene er stor, desværre blev den samfundsmæssige effekt ikke tilsvarende stor, men den lokale akademiske effekt var til gengæld målelig.

I forhold til de landvindinger der dels skete med denne bog, dels lå som åbne muligheder for sprogforskerne, så repræsenterer de tre andre bøger ikke noget væsentligt fremskridt. De arbejder sig videre ad den samme linie, og har stort set de samme fordele og begrænsninger.

Alligevel er der dog sket et par ting: Studenteroprøret ligger mellem Reklamesprog og de tre andre bøger, og Studenteroprøret har naturligvis haft sine effekter også på sprogforskningen.

Internt fagligt betød studenteroprøret - der jo tydeligt var en international bevægelse - en tilsvarende internationalisering af vort fags teoretiske grundlag: Det er vist vanskeligt før 1968 at finde danske bøger om dansk sprog, hvis bibliografi er domineret af udenlandske teoretiske værker (jeg ser her bort fra glossematikgruppen, hvis internationale orientering, men forbavsende ringe produktivitet er et kapitel for sig). I forbindelse med Studenteroprøret, der jo fagligt var et oprør med en forstokket, national tradition, ser man derfor i vort fag en voldsom interesse for udenlandsk lingvistik, der tilsyneladende helt tilfældigt befinder sig i en voldsom opblomstring: den generative, transformationelle grammetik er på sit højdepunkt. Dette har - som man kan se - sat sig spor i både Fibigers og min bog, og det har betydet at dele af de sproglige mekanismer kan beskrives mere præcist og omhyggeligt. 20)

Desuden betød Studenteroprøret - og det er det væsentlige - en kraftig bevidst politisering, og studenteroprørerne forsøgte derfor at gøre den mulighed, der af afstukket i fx. Erik Hansens bog: nemlig at arbejde med sprogbrug, især nutidig masseproduceret sprogbrug, til fagets grundlag. Dette kan iagttages dels i studieordningen for dansk fra 1968, og dels i den måde denne ordning blev realiseret på.

Sproganalysen fik på denne måde et kraftigt skub fremad både praktisk og teoretisk, og på det teoretiske område satte det sig igennem i skabelsen af en tilsyneladende ny disciplin inden for faget, nemlig pragmatikken, der jo helt dominerede den sidste konference om dansk sprogbeskrivelse.

Omkring 1970 - hvor den første konference om nydansk grammatik og sprogbrugsbeskrivelse blev afholdt - stod faget da med to hovedlinier: Dels en linie der førte ud i en stærk interesse for den almene lingvistik, og denne linie havde fået et tilskud ved Studenteroprørets internationalisering af fagteorierne; dels en linie der førte ud i en stærk interesse for sprogbrugen, og vel at mærke nutidig sprogbrug, og denne linie blev støttet af Studenteroprørets bevidste politiske holdning.

At disse to linier indeholder muligheder for en faglig splittelse, det så man ikke dengang. Sådan fremtræder det i hvert fald når man gennemlæser papirerne fra første studiekonference. 21)

Lad os sammenligne Karkers foredrag med Pragmatik-foredraget. Det ser nemlig ud til at det var her deltagerne opfattede det væsentligste skel: på den ene side Karker, på den anden side Wille/Harms Larsen og Teleman. (Dette er altså efter min tolkning en urigtig opfattelse: skellet gik mellem Teleman's teoretiske lingvistiske fundering, og Karkers og Wille/Harms Larsens sprogbrugsorienterede holdning. Blot er Karkers foredrag en parodi på det som Wille/Harms Larsen ville og kunne).

Karkers foredrag former sig som en perfekt, blank og uplettet fremførelse af den fremgangsmåde til karakteristik af sproglige tekster, der dengang blev brugt ved universitetet i Århus. 22). Metoden blev betragtet som utilfredsstillende: den rendyrkede iagttagelse af sprogtræk, der afveg fra nor-

malsproget, men der blev ikke stillet spørgsmål om årsagerne til afvigelserne, om tekstens funktion, dens formål, dens indre logik. Der var tale om en ophobning af enkeltiagttagelser, en perspektivløs ophobning.

I forhold hertil repræsenterer Teleman på den ene siden en teoretisk bevidsthed, der savnes hos Karker, og Wille og Harms Larsen et enormt fremskridt, både i den teoretiske forståelse og i forsøgene på praktisk at realisere teorien. Men - efter min mening er der ikke hos Wille og Harms Larsen tale om noget fundamentalt fagligt nybrud, "blot" om en ajourføring af fagets muligheder (hvoraf Erik Hansen altså 5 år tidligere havde antydet visse af dem). Men det var en bevidst ajourføring: således formuleres for første gang som en teoretisk og praktisk nødvendighed, at sprogforskeren bør orientere sig i og anvende andre fagområder i sit arbejde med teksternes samfundsmæssige funktion. 23)

Pragmatikken blev af disse grunde betragtet ikke alene som et fagligt fremskridt (hvad den var), men også som et fagligt nybrud (hvad den ikke var, og hvad Wille og Harms Larsen da også selv gjorde opmærksom på - uden at man troede dem. Hvilket i et glimt viser fagets utrolige mangel på bevidsthed om sig selv).

Ser man på den meget imponerende litteraturliste, som pragmatikforedraget var forsynet med, så synes jeg i dag at kunne ane den konflikt jeg tidligere omtalte: Man finder nemlig dels en masse henvisninger til hjælpediscipliner i forbindelse med udforskningen af teksternes samfundsmæssige funktioner, og dels en henvisning til den internationale lingvistiske diskussion af sprogbygningsbeskrivelsen.

Nu er der ikke nødvendigvis nogen modsætning mellem disse to retninger, men de repræsenterer dog alligevel forskellige udviklingsmuligheder, og vel at mærke udviklingsmuligheder der er af forskellig samfundsmæssig betydning. Den faglige konflikt er således ikke "blot" et internt problem, og den har heller ikke udelukkende interne årsager, hvad jeg skal komme ind på i slutningen af foredraget. At det i dag er kommet op til overfladen, at det er en konflikt, ser man tydeligt af de ophidsede diskussioner i forbindelse med den nye studieordning i Århus.

De bøger jeg her behandler ligger som sagt alle på sprogbrugslinien: Erik Hansens som et ikke særligt bevidst pionerarbejde, de andre tre som - på grund af den mellemliggende teoretiske formulering fra pragmatikkens side - mere bevidste videreførelser af de faglige muligheder.

De tre sidste bøger afviger derfor ikke så meget fra Erik Hansens, hvis man ser rent kvalitativt på deres behandling af det undersøgte tekstmateriale. Derimod nok hvis man måler det kvantitativt. Erik Hansen er nemlig i Reklamesprog stadigvæk så bundet af den faglige tradition der udgår fra Diderichsen, at han opstiller de sproglige kategorier som de overordnede. Det er dem der bestemmer bogens struktur: han går fra de mindste sproglige tegn til de største, og herfra til teksternes verdensbillede. I sig selv er bogens struktur derfor dæmoniserende. 24) Det der er forudsætningerne for arbejdet med genstanden (her reklamen og det verdensbillede den (re)producerer), synes altså at have tendens til at gøre sig til sin egen genstand: Man stiller de spørgsmål som man ved at hjælpedisciplinerne kan besvare; dvs. man reducerer genstandens problematik til at blive forudsætningernes problematik.

Det skal dog understreges, at Erik Hansen ikke falder i denne fælde, omend han hist og her - især i bogens begyndelse - er noget usikker på bene. 25)

Et sådant overordnet sprogligt princip er helt opgivet af Fibiger og mig (men delvist beholdt af Nordentoft, der ikke her repræsenterer noget nyt i forhold til Erik Hansen). Vi lægger - muligvis som en konsekvens af Studenteroprørets kritik af sprogforskningens centrering omkring sig selv - hovedvægten på teksternes politiske indhold, dvs. på deres samfundsmæssige funktion, og de sproglige iagttagelser filtreres efter deres anvendelighed i denne sammenhæng. Derved bliver den samlede sproglige gennemgang ikke nær så omhyggelig som fx. Erik Hansens, men til gengæld bliver der mere sammenhæng i sprogundersøgelsens påvisning af teksternes ideologi, deres verdensopfattelse. Bøgerne har derfor deres styrke i den klare påvisning af de sproglige mekanismer der udnyttes i politisk-ideologisk hensigt. I forlæn-

gelse af dette har Bo Fibiger og jeg også en langt mere bevidst brug af hjælpediscipliner, af andre fagområders forskning (men dette sker ikke uden uheldige konsekvenser, se afsnit 5 d).

Endvidere er bøgerne langt mere bevidste i deres politiske kritik: Det kan jo ikke nægtes at Erik Hansens kritiske stemme er noget forsigtig. Den fremføres under dække af videnskabelig objektivitet, og den udtrykker sig karakteristisk nok ikke direkte, men derimod i spørgeform. Således lyder bogens slutning i anden udgave fra 1970:

Men hvis [reklamen] er poesi, er det en anden vurdering [end den informative] der skal til, nemlig den æstetiske. Og måske også en moralsk. For uanset hvor poetisk reklamen er, så er den så let at forveksle med information, at man let kunne komme til at tage fejl. Og det var jo ikke meningen.

Eller var det? (Hansen side 140).

I modsætning hertil er jeg og Fibiger langt mere personligt engagerede i den politiske kritik, og vi siger derfor lige ud, at de undersøgte tekster er en støtte for monopolkapitalismen, dvs. at de fungerer samfundsbevarende.

De fire bøgers væsentligste positive effekt er da - kort sagt - at de flytter fagets interesse over til sprogbrugsanalysen, og til analyse af tekster fra nutiden. Endvidere at de analyserer de samfundsmæssigt vigtigste tekster, 26) og at de klart påviser, at teksterne er ideologiske, at de ikke er uskyldig information, men at de fungerer påvirkende, og vel at mærke samfundsbevarende. Og deres interne faglige styrke er deres påvisning af lingvistikens og sprogbeskrivelsens anvendelighed i denne sammenhæng.

5d. Bøgernes begrænsninger.

Jeg har tidligere givet en kritisk fremstilling af den abstrakte fornuft som bøgerne udtrykker. Jeg har også antydnet en kritik af deres opfattelse af kommunikationssituationen, der er lige så abstrakt. Og det gælder både den kommunikation som bøgerne selv indgår i, og den kommunikation, der undersøges. De fire forfattere synes således ikke at være klar over hvem de selv er, og er derfor også ubevidste om hvilken logik og fornuft, de repræsenterer i deres bøger.

Dette er endnu tydeligere når de analyserer deres analyseobjekter: Her defineres modtagerne nemlig udelukkende som "læser, og forbruger" (Hansen), "lytter" (Mortensen), "læser" (Nordentoft). Fibiger gør mere ud af definitionen, men når dog alligevel frem til blot at definere modtageren som "vælger". Se fx. følgende bestemmelse, hentet fra side 110:

Vælgerens rolle som bevidsthedskonsument er imidlertid ikke en særlig politisk rolle. Det er vælgerens dagligdag, hvor han overvældes med aviser, ugeblade, radio, tv, kort sagt hele den moderne massekultur. Kun i meget ringe omfang giver denne moderne massekultur mennesket lejlighed til selvproduktion, i bedste fald bliver der allerede fra skoletiden af tale om en oplæring til reproduktion.

Rollen som konsument kender vælgeren også fra sin øvrige dagligdag. En meget stor del af vælgerens fritid går med at købe og konsumere varer: mad, kortvarige og langvarige forbrugsgoder, etc.

Som man ser er denne bestemmelse helt abstrakt, ja den er så abstrakt, at Fibiger helt glemmer de 8 timer hvor "vælgeren" ikke er vælger, men arbejder. Fibiger abstraherer - i god overensstemmelse med cirkulationens logik - helt fra produktionsprocessen!

Med hensyn til denne abstraktion af de undersøgte teksters modtagere, så indeholder Mette Nordentofts bog faktisk en ganske interessant praktikal joke, som fuldstændig narrede mig, da jeg læste den. Det er tolkningen af Aktuelts beskrivelse af Gowon, på side 27-28: Her gennemfører hun en fin parodi på netop disse fire bøgers vaklende opfattelse af de undersøgte teksters modtagere: En vaklen der naturligtvis skyldes, at de fire forfattere netop opfatter denne modtager abstrakt og derfor også kan tillægge ham forskellige egenskaber, alt som det passer ind i analysens kram.

Vi ser her, at først er læseren arbejder, der derfor er mistroisk overfor rigmandssønnen Gowon. Dernæst kommer Gowon fra en kristen stamme, og så forvandles læseren til en kristen dansker, der derfor har sympati for Gowon. På næste side modstilles Gowon med Ojukwu og det falder ud til Ojukwus fordel, fordi han optræder i en modstandsmandslignende situation, noget der vækker genklang hos læseren, der nu viser sig at være gammel modstandsmand. Lidt senere hvor Ojukwu fremkommer med nationalt-individualistiske

betragtninger, forvandler læseren sig til grundtvigianer, og er derfor tilfreds, men kun et kort øjeblik, thi så skal han nemlig være et moderne menneske, der påskynder Gowons lighed med en moderne realpolitiker.

Jeg blev, medens jeg læste dette, mere og mere ophidset, og satte flere og flere røde streger i den brede margin. Men på side 29 rykkede Mette Nordentoft stolen bort under mig. Der står nemlig:

Påvis overfortolkninger i denne gennemgang af portrætterne! (Nordentoft, side 29).

Det ejendommelige er bare, at Nordentoft ikke har taget den fulde konsekvens af den indsigt hun her præsenterer: dvs. at opgive den abstrakte læserbestemmelse og - læserhenvendelse, og så i stedet begynde at gøre tolkningerne konkrete! Noget tilsvarende gør sig gældende et andet sted i Mette Nordentofts bog.

I analysen af BT's leder "Skammen over England" konkluderer hun, at der i denne leder opstilles en skinverden, der tilsyneladende overtaler til en bestemt meningsdannelse, men det er en meningsdannelse uden praktiske konsekvenser: Læseren fastholdes i en passiv position. Hertil føjer hun:

Vor nære tilværelse med dens lederlæsning berøres ikke af den omgivende verden, hvor de politiske problemer er realiteter (side 47).

Dette er faktisk lige netop problemet: Den verden der opstilles, såvel i de undersøgte tekster, som i de her behandlede fire bøger, er en skinverden, en abstraktion, der ikke sættes i forbindelse med den omgivende verden, hvor de politiske problemer er realiteter. Men hun drager desværre ikke nogen praktiske konsekvenser af den glimtvise indsigt i problematikken.

Ukritisk overtagelse af andre videnskabers arbejdsmetoder.

En konsekvens af Studenteroprøret var den bevidste inddragelse af større samfundsmæssige sammenhænge ved tekstanalyse. Dette skabte naturligvis behov for en viden og for metoder, der ikke fandtes i den snævre sproglige tradition: Men gik derfor på jagt i andre fag og tog hvad man kunne bruge.

Dette skete desværre på et alt for ukritisk grundlag: Peter Madsen har allerede antydnet, at Søndags-BT-bogens afsluttende sociologiske analyse af

SB-læseren er helt i den borgerlige positivistiske tradition, og noget tilsvarende kan man sige om Fibigers og min bog. Således er vores brug af Habermas' ideologiopfattelse nok et studium værd. Det skal jeg dog udskyde i denne sammenhæng.

Anklagen for ukritisk anvendelse kan nok rettes stærkest imod Fibiger nemlig i hans helt utroligt naive overtagelse af Torben Worres næsten bevidstløse beskrivelse af Det politiske system i Danmark, der er ideologisk, så det klodser! Hans anvendelse af Worre har i øvrigt det ejendommelige resultat, at Fibiger på side 21-22 fremkommer med følgende bemærkelsesværdige udtalelse:

Det er i dag næsten umuligt at få indflydelse på beslutningsprocesserne, hvis man ikke organiserer sig som politisk parti.

Prøv engang at læse denne sætning op for direktionen for ØK, Handelsbanken, Landmandsbanken, Industrirådet, og spørg så disse høje herrer om det er rigtigt - som det hævdes af både Ribbjerg og Torben Brostrøm - at ideologikritikere ikke har humor!!

Men Fibiger mener naturligvis heller ikke det, han her siger, stedet er derimod karakteristisk for den dobbeltholdning som både han og jeg har til de hjælpevidenskaber vi anvender. Vi er nemlig udmærket klar over, at "der er noget galt", men vi ved tilsyneladende ikke hvad det er. Derfor kan man også konstatere en temmelig kraftig vaklen i det beskrivelsesniveau, der anlægges. Dette er efter min mening især galt i Fibigers bog, ja er faktisk en af de væsentligste indvendinger man kan rette imod den. (Som et eksempel kan man betragte øverste halvdel af side 69, hvor Fibigers analyse af socialdemokratiets politik overfor funktionærgruppen er et mesterstykke i beskrivelsesniveauforskydning).

En sådan konstant vaklen og usikkerhed med hensyn til om man i analysen befinder sig på analytikerens niveau: der er fastlagt igennem en samfundsmæssig, objektiv bestemmelse af beskrivelseskategorierne, eller om man er på de analyseredes niveau: hvor kategorierne er bestemt personligt, subjektivt --- en sådan vaklen er den naturlige konsekvens af at analysen selv er abstrakt.

Men den måske mest spændende kritik i denne sprogkonferences specielle sammenhæng, er den kritik man kan rette imod den generative, transformationelle grammatik, der faktisk også ved nærmere eftersyn viser sig at være ideologisk belastet. Dette er i detaljer vist af Lars Qvortrup i en artikel, der kommer i NyS 5, som jeg henviser til. Jeg skal blot her gengive kritikens resultat:

Qvortrup fokuserer på den generative grammatiks fuldstændige adskillelse imellem competence og performance, og dens hævde af at der eksisterer en universel grammatik. Han viser - hvad Per Aage Brandt også har gjort 27) - at dette implicerer et menneskesyn, der udtrykker sprogbrugeren som en suveræn, fri og selvstændig producent og fortolker af sprog. Dette er som man ser atter et eksempel på cirkulationssfærens tankegang, og Qvortrup kan derfor også påvise, at den generative grammatiks menneskesyn er snævert knyttet til netop cirkulationens videnskabsbegreb: nemlig den logiske positivism. Den generative grammatiks væsentligste mangel er således dens manglende tilknytning til de historiske-samfundsmæssige forhold, et problem der bestemt ikke bliver let for den at løse. Og indtil det er løst, må man være yderst varsom med at anvende den i fortolkningssituationer.

Denne kritik rammer naturligvis både Fibigers og min egen brug af den generative grammatik, men især rammer det mig, fordi jeg har gjort mest ud af at anvende den. Som man vil se hvis man går igennem mine analyser, så påviser jeg tydeligt, at radioavisen anvender nogle bestemte syntaktisk-semantiske kneb, nemlig agentivstrygningerne: Men jeg påviser ikke konkret hvorfor radioavisen anvender disse mekanismer, jeg betragter det faktisk som noget de kan gøre eller lade være med: altså et frit valg. Og netop dette frie valg ligger indbygget i selve den generative grammatiks opfattelse af transformationerne (eller af basen, hvis man lægger valgmulighederne derved). Disse valg er imidlertid ikke frie, men i høj grad betinget af konkrete samfundsmæssige forhold. Opgaven er derfor at indbygge dette, hvis man ønsker at videreudvikle denne grammatik.

Bevidst/ubevidst svindel?

I forbindelse med netop dette problem: hvem eller hvad vælger transformationerne?, er det nok værd at bemærke, at bøgernes abstrakte tolkning af kommunikationen selv producerer nye problemer og det vil sige skinproblemer for vore fire analysatorer:

De påviser alle samme, at teksterne er ideologiske, at de indeholder brud på den abstrakte fornuft, at "der snydes" i dem. Men hvem eller hvad er det der snyder? Er det bevidst snyd eller sker det ikke med vilje? Faktisk er det ikke meget forkert, at dette bliver et hovedproblem, for netop denne idealistiske forskning, og det skal jeg forklare nærmere.

Men først en påvisning af at bøgerne opfatter dette som et problem.

Mette Nordentoft skriver side 37-38:

Om overskriften Skammen over England bevidst er udformet med mulighed for dobbelttydning, eller om denne mulighed utilsigtet er indkommet under en forceret tilblivelsesproces, kan ikke afgøres ud fra teksten.

Om etsprogligt træk er bevidst eller ubevidst udformet, kunne man få oplyst ved at spørge den reelle afsender, dog med forbehold for fejlhuskning og efterrationalisering. Konklusion: Teksttolkning er behæftet med usikkerhedsmomenter!

Erik Hansen er også meget opmærksom på at dette er et ømtåleligt og vigtigt problem. Han skriver derfor i indledningen:

Det understreges, at der kun hvor det udtrykkeligt siges, fremsættes formodninger om tekstforfatterens hensigter (side 09).

Men som tidligere citeret, undlader han ikke i sin afslutningsreplik fra 1970-udgaven at antyde, at reklamen bevidst forsøger at vildlede læseren/forbrugeren.

På samme måde forsøger jeg at påvise, at Radioavisens selviscenesættelse, dens sproglige udformning, dens glatte overflade, de upersonlige speakere, de mange agentivstrygninger, er et valg, dvs. et bevidst valg mellem flere muligheder der findes i Publiceringsreglerne. Og alligevel kan man i slutningen af min bog læse, at Radioavisen trods alt ikke i dette samfund kan være anderledes end den er.

Det samme paradoks når Fibiger frem til: Han påviser meget rigtigt, at

den politiske verden er usammenhængende og triviell, og at politikerne forsøger at iklæde denne trivialitet en stadig fornyelse. Derefter skriver han:

Politikerne pointerer til stadighed denne fornyelse for ligesom at mane den frem fra dens fravær. Fornyet dementes til stadighed af velkendtheden, både gennem politikernes egen bevidste brug af velkendte mytologiske størrelser, dels af vælgerens egen materielle hverdag (side 112).

Politikerne er altså bevidste om hvad de gør. Det er derfor også kun konsekvent at han derfor skriver, lidt nede på samme side:

Når politikerne ikke selv vil se sammenhængen må det blive en påtrængende opgave overalt at påvise (denne sammenhæng).

Men øverst på samme side hedder det:

Når vælgeren ikke kan blive oplyst om de politiske partiers fælles mål og værdigrundlag hænger det sammen med, at denne fælles grundholdning ikke lader sig ekspliciteres af politikerne selv.

Altså: Nu kan de faktisk ikke gøre for det!

Hvordan kan dette nu forklares? Problemet udspringer efter min mening af, at forfatternes samfundstolkning er cirkulationens tolkning: De kan derfor ikke se nogle samfundsmæssige årsager til, at alle mennesker ikke skulle kunne være lige og frie - og kan derfor heller ikke se nogle årsager til at disse tekster skulle indeholde overtrædelser af denne logik. Når det så sker bliver det nærmest uforklarligt. Første indskydelse skulle derfor være, at disse mennesker er uærlige, de prøver bevidst at manipulere med os. Og hvis det er tilfældet, så må vi på det skarpeste kritisere deres dårlige moral!

Alligevel indser alle fire forfattere, at der er en forbløffende ensartethed i disse brud på den abstrakte fornuft, og en sådan ensartethed synes ikke at rumme mulighed for at forklare fænomenet som udsprunget af personlige årsager.

Hos Fibiger og mig, der har gjort mest ud af dette problem, kan man derfor konstatere en vaklen imellem, dels moralsk anklage af politikerne/ Radioavisen for at overtræde spillereglerne, dels en undskyldende holdning, der siger: Tilgiv dem, de ved ikke hvad de gør!

Men netop dette problem, er det bevidst manipulation eller er det blot "noget der sker p.g.a. de materielle forhold" må med nødvendighed blive et centralt problem for en abstrakt sprogforskning, der er kraftigt moralsk engageret på menneskehedens vegne, sådan i al almindelighed. Men hvis kritikken forlader det moralske standpunkt - hvad der sikkert også vil have en vis ikke ubetydelig pædagogisk effekt! - dvs. hvis den bliver videnskabelig, så bliver dette problem ganske ligegyldigt. Problemet bliver så at redegøre for den samfundsmæssige logik, der producerer denne ideologi der er klarlagt i teksterne. Og en sådan forklaring vil ikke foregå i personlige moralske kategorier.

Den moralske kritik som den konkrete sprogvidenskabs udspring.

Som tidligere fremhævet og forhåbentlig vist i praksis har jeg megen forståelse for den forskning, jeg her beskæftiger mig med. Jeg mener at den repræsenterer vigtige bidrag til vort fags udvikling, men jeg mener også at udviklingen ikke bør forblive på disse analysers stade.

Jeg betragter dem altså som nyttige, endda nødvendige stadier på vej til en konkret sprogvidenskab. Deres fejltagelser er forståelige, og de er i og for sig positive, hvis de videreudvikles.

Bøgernes styrke er - som fremhævet - at de påviser, at de undersøgte tekster er ideologiske, og at de forholder sig kritisk til dette forhold. Det vigtige er nu at indse, at denne deling: først en påvisning af ideologiens eksistens, så en kritik af den, at denne deling i sig selv er en ideologisk deling. Det er en deling der udspringer af den borgerlige ideologis drøm om en person- og klasseuafhængig videnskab, en abstrakt videnskab, rensset for enhver konkret tilknytning til værdisystemer af enhver art. Dette videnskabsideal er tydeligst formuleret i min egen bog, ja det har faktisk bestemt hele bogens opbygning: Jeg starter med at redegøre for min fremgangsmåde, der består i at jeg først undersøger om Radioavisen overholder sine forskrifter, og derefter vil jeg så hive den i ørerne hvis den ikke gør det.

En opmærksom læsning af bogen vil imidlertid vise, at sådan går det fak-

tisk ikke til: Faktisk kan man i denne bog iagttage hvorledes den borgerlige videnskabs selvforståelse skrider sammen om fortolkeren, efterhånden som fortolkningen udvikler sig: Da jeg når frem til at skulle kritisere Radioavisen for overtrædelser af Publiceringsreglerne, da har jeg opdaget at Publiceringsreglerne selv er ideologiske, og at kritikken derfor ikke har noget grundlag. 28)

Samtidig opgives - og det sker af andre grunde - troen på, at det er muligt, at adskille kritik og undersøgelse, men det formuleres ikke særligt eksplicit, omend der er ansatser i bogens sidste sider.

Det er imidlertid vigtigt at fremhæve, at netop det stærke moralske engagement, der ligger i Fibigers og min bog, at det må være det sted på det personlige plan, hvorfra den konkrete sprogvidenskab skal udspringe. Viljen til at forsvare de menneskelige værdier imod en umenneskelig praksis - hvad enten man så forestiller sig den som en bestemt samfundsgruppes bevidste manipulation, eller den henlægges til abstrakte uigennemsigtige forhold - denne vilje er det personlige udgangspunkt for en videnskabelig analyse af de samfundsmæssige sammenhænge.

Det der mangler er "blot", at forfatterne, dvs. de humanistiske akademikere, træder ud af deres rolle i samfundets cirkulation, 29) og bevidst indtager arbejderklassens standpunkt, som er det eneste sted hvorfra der kan føres en videnskabelig kritik imod de umenneskelige samfundsforhold. En kritik der vel at mærke ikke falder efter den videnskabelige analyse og som ikke foretages i moralske kategorier, men en kritik der består i at man udvikler sit objekts produktion og logik, og derigennem viser dets begrænsninger. En sådan kritik er også en solidarisk kritik.

6. Almendannelsens sammenbrud: Sprogforskningens og sprogundervisningens udviklingsmuligheder: Konkret sprogvidenskab eller kapitalens tekniske hjælper.
Som tidligere fremhævet består der en indre splittelse i sprogfaget, en splittelse der ytrer sig i en diskussion af om vi skal arbejde videre i en overvejende lingvistisk, sprogbygningsbeskrivende retning, eller om vi skal videreudvikle sprogbrugsanalysen til en konkret sprogvidenskab.

Denne splittelse er imidlertid ikke udelukkende et rent fagligt spørgsmål. Som mange andre har påvist, befinder almindelsen sig i en krise og har gjort det i mange år. Denne krise er sammenhængende med samfundets voksende monopolisering, med monopolkapitalens stigende dominans over de små enkelte privatkapitalister. Dette betyder en omlægning af produktionsprocesserne, og det betyder et forandret krav til arbejdskraftens kvalifikationer. Jeg vil her henvise til artiklerne i Akademikeren i klassekampen og Humaniora - pensioneret af kapitalen? begge DSF.

Samfundet har af disse grunde ikke længere så stort behov for den almene ideologiske bevidsthed, som de gamle dannelsesfag forsynede arbejdskraften med: faget dansk befinder sig derfor i en indre metodisk krise, der skyldes at værdisystemerne er under sammenbrud på grund af at de konkrete arbejdsforhold, de konkrete daglige politiske oplevelser i stigende grad afslører talen om lighed og frihed som falsk. Og faget er i bevillingsmæssige kriser, det nedskæres i gymnasiet, og på universitetet står det også sløjt til.

Der åbner sig derfor, af disse samfundsmæssige grunde, to muligheder: Enten opgiver man helt værdiorienteringen! Det kan man gøre fordi den alligevel synes under sammenbrud, og fordi den - hvis den skal skiftes ud med en ikke-borgerlig orientering, sandsynligvis vil kræve næsten umenneskelige selvovervindelser af de humanistiske akademikere. De skal nemlig slippe deres borgerlige fundament. Opgiver man denne værdiorientering, så er vejen åben for en rendyrkelse af den abstrakte sprogvidenskab. Så er der muligheder for udviklingen af de kommunikationseksperter, der vil blive mødt med åbne arme af kapitalen. Og dem vil der absolut være anvendelse for. Den samfundsmæssige kommunikation (dvs. massekommunikationen) er stigende, og bliver vigtigere og vigtigere, og det er absolut nødvendigt at den forløber uden gnidninger. Folk skal ikke føle, at de holdes for nar, de skal have en fornemmelse af at de forstår hvad der siges til dem, og de skal måske oven i købet aktiveres til at deltage i den abstrakte samfundsmæssige debat. (Det sidste er et projekt der er under udvikling i Sverige, så snart får vi det måske også). 30)

Denne udviklingsmulighed vil altså være en rendyrkelse af sprogforskeren som "stileretter", nu blot i samfundsmæssig målestok. En sådan uhyggelig mulighed aner jeg bag Mette Nordentofts optræden i TV, og hendes kronik om TV's uforståelighed, der jo omhyggeligt undlod at beskæftige sig med TV's ideologiske indhold. Og en sådan mulighed aner jeg også bag Erik Hansens tilknytning til TV-A. Jeg håber at dette er overdreven frygt. 31)

Den anden mulighed er at begynde arbejdet på en konkret sprogvidenskab: dvs. at opgave det borgerlige værdisystem, at opgave den abstrakte stillensig-på-alles-sted, dvs. en konkret tilslutten sig til arbejderklassens standpunkt:

Det er det jeg har forsøgt at gøre i dette foredrag.

7. Efterord om foredraget.

Som læseren kan se af noterne, der for størstedelens vedkommende blev fremsat som bemærkninger ved foredraget, så trækker jeg i en grad der nok ikke er almindelig på andres arbejder. Det gælder først og fremmest Peter Madsens artikler, der har fungeret som den største internt faglige inspiration. Men det gælder også Niels Ole Finnemanns tre artikler, hvoraf den ene parafraseres i uddrag i afsnit 4d.

Dette er noget som den akademiske læser sikkert vil opleve ofte i de kommende år. Problemerne ved at arbejde sig ud af den borgerlige humanistiske "videnskab", som vi alle er uddannet og opdraget i, er så store, at det ikke kan ske gennem isoleret enkeltmandsarbejde. Stofområderne er, set fra den nye synsvinkel, meget omfattende, ja de er så omfattende, og kræver faktisk en så omhyggelig behandling for at man ikke skal reproducere den "videnskab" man forsøger at forlade, at skribenterne som regel kun kan føje nyt til på ganske enkelte punkter, medens de så tvinges til at citere eller parafrasere på andre for fremstillingen nødvendige områder.

Foredraget har i høj grad karakter af et forsøg; dels kender jeg ikke meget litteratur som kan anvendes, og dels er dette foredrag faktisk (og nu er det rigtigt!) skrevet alt for hurtigt. Det er formuleret i marts 1973, dvs.

samtidigt med de meget ophidsede debatter om den ny studieordning i dansk ved Aarhus Universitet, debatter der på flere tidspunkter truede med at sprænge instituttet, noget der ville have ramt den videnskabelige retning, jeg forsøger at arbejde mig ind i, meget alvorligt. Foredraget kan derfor nok så meget ses som et forsøg på at klarlægge årsager til de uenigheder, der til tider var helt uforståelige, til andre tider blev (forsøgt) reduceret til personlige frustrationer.

Dette forhold klarlægger også hvorfor forsøget på konkret sprogvidenskab har taget netop de akademiske lærebøger som sin genstand, og hvorfor foredraget blev holdt i en akademisk forsamling og i den form det har; dette kan nok synes at være i uoverensstemmelse med foredragets holdning.

Jeg mener imidlertid at den faglige udvikling er så lidt fremskreden, at det endnu er rimeligt at ofre en del energi på at indgå i en diskussion med de lærere der repræsenterer fagets borgerlige tradition. Men jeg er samtidig klar over, og vil fremhæve det for læseren, at dette er noget der ikke vil vare længe: De personer, der søger at opdyrke den konkrete sprogvidenskab, har naturligvis brug for direkte at arbejde videre med deres egne problemer, og det er begrænset hvor længe de ønsker at fungere som "dårlige samvittigheder" eller imødekommende pædagoger. Hvis derfor ikke de to faglige fløje straks indgår i en debat om det teoretiske grundlag de befinder sig på, så må man se i øjnene at vi skilles, og at dialogen af sig selv vil ophøre. Dette vil være til skade for begge parter.

Med hensyn til foredragets mange mangler, så vil jeg især fremhæve den meget overfladiske bestemmelse af de humanistiske akademikers samfundsmæssige placering. Skal man nå frem til en videnskabelig fremstilling af Nyradikalismens, Studenteroprørets og dermed de fire bøgers "logik", er en detaljeret klasseanalyse en nødvendig forudsætning. En sådan analyse er mig bekendt ikke produceret i Danmark; der findes et par udkast, der dog ikke er præcise nok i denne forbindelse (se fx. Steen Bengtsons forsøg i politisk revy, nr. 205-206-207, København 1972. Bengtson anvender den fremgangsmåde der er skitseret og anvendt på svensk materiale af Göran Therborn (se Therborns:

Klasser och ekonomiska system. Zenithserien 14, Bo Cavefors Bokförlag 1971, og Therborn: "Om klasserna i Sverige 1930-1970" in Zenit, Nordisk socialistisk Tidsskrift. Nr. 28, 1972, side 04-36, 54).

At man mangler en klasseanalyse bør dog ikke medføre at man opgiver forsøgene på at klarlægge de objektive bevidsthedsformer, dvs. de bevidsthedsformer der produceres af de samfundsmæssige forhold. Forskningen forløber - som Peter Madsen siger i "Konkret sprogvidenskab" - ikke efter en tidslinie: "først" en klasseanalyse, "så" en analyse af de samfundsmæssige bevidsthedsformer. I øvrigt er der allerede foretaget et forsøg i den rigtige retning, et forsøg jeg også har trukket på i mit foredrag, nemlig Anders Lundkvist: Kapitalens bevidsthedsformer. Her er en stor del af de i den forbindelse grundlæggende spørgsmål rejst, og en del af dem også besvaret på en - forekommer det mig - i øjeblikket tilfredsstillende måde.

Om diskussionen i forbindelse med foredraget d. 24. marts 1973.

Det første spørgsmål der blev stillet efter foredraget var dette: hvad mente jeg når jeg sluttede med at sige, at sprogforskningen skulle stille sig på arbejderklassens standpunkt? Betød det at forskerne skulle holde op med at forske, eller at de skulle give afkald på deres høje lønninger, eller at grundforskningen skulle opgives?

Lad mig tage det sidste først: Når man vil drive konkret sprogvidenskab, så har man naturligvis brug for al den viden som faget tidligere har produceret, men denne viden må for størstedelens vedkommende omtolkes: Den er produceret ud fra en teoretisk grundopfattelse som ikke længere kan anvendes. Enhver såkaldt grundforskning indeholder en sådan teori; den er altså ikke "neutral" og kan derfor ikke overføres uden videre. Derfor er det heller ikke muligt - som en diskussionsdeltager forestillede sig - at nogle kan fungere som grundlagsforskere, der producerer det værktøj som sprogbrugsanalytikerne skal anvende i den konkrete sprogforskning. Konkret sprogvidenskab er ikke konkret fordi den arbejder med enkelte "konkrete" tekster eller kommunikationssituationer: som det fremgik af foredraget er alle fire bøger udtryk

for abstrakt sprogvidenskab, og det selvom de problemer de bearbejder er "konkrete" nok.

Den grundforskning - hvis skellet grundforskning/målforskning overhovedet er relevant for en konkret sprogvidenskab, hvad jeg tvivler på - der skal udføres i fremtiden bør i høj grad være orienteret om de teorier og de problemstillinger den skal fungere i: man skal altså ikke tro, at man kan undgå denne problematik ved at søge ind i grundlagsforskerens lønkammer.

Man skal heller ikke tro at man hjælper arbejderklassen ved at tilbyde statsmagten at gå ned i løn: denne problematik er totalt forvrænget, og bygger på forudsætninger - nemlig lønkaeteorien - som den aktive del af fagbevægelsen - dvs. den del af arbejderklassen som vi umiddelbart har brug for at solidarisere os med - da også for længst såvel teoretisk som praktisk har vist det uholdbare i.

Derimod skal vi naturligvis forske og undervise: det er jo trods alt det vi er uddannet til, omend uddannelsen ikke er god, og af og til kan opleves som et handicap. Men man skal ikke tro at man sådan uden videre kan springe fra den borgerlige, abstrakte sprogvidenskab til en frigørende, konkret sprogvidenskab. Der er ikke tale om at udskifte værdisystemets fortegn, og så fortsætte med de gamle metoder og teknikker som om intet var hændt. At arbejde sig hen imod en konkret videnskab er - for en humanistisk akademiker - et slidsomt arbejde, der naturligvis må begynde med en kritik, en debat, og en klarlæggelse af det grundlag som vi i dag står på. Først efter at dét er præciseret, kan vi bevæge os på en forsvarlig måde i den rigtige retning.

Men naturligvis betyder dette ikke, at vi skal opgive arbejdet med de specielle stofområder, for helt at koncentrere os omkring den tilsyneladende - abstrakte teori. Men vi kunne jo til en begyndelse skifte lidt ud i det stof vi hidtil har arbejdet med. Det er fx. slående, at vi hidtil så godt som udelukkende har beskæftiget os med borgerskabets tekster, dvs. med forskellige former for borgerlige bevidsthedsformer; vi har så enten fungeret bekræftende (dette er traditionen), eller i de sidste par år benægtende (fx. de fire bøger)

overfor disse bevidsthedsformer. Vi har altså helt fortrængt arbejderklassens tekster, dens udtryksformer, dens bevidsthed. Her ligger et nyt forskningsområde, et område der vel at mærke også kræver en anden teori end den vi hidtil har dyrket.

Eller lidt mere direkte: de fire bøger arbejder med masseproducerede tekster, med massekommunikation. Det er imidlertid borgerlig massekommunikation, det er den borgerlige offentligheds tekster. I stedet for at bruge energien til en kritisk fremstilling af teorier om denne borgerlige offentlighed, 32) eller til kritik af denne offentligheds abstrakte kommunikation, så kunne man begynde at udforske forudsætningerne for, at forsøgene på at etablere en proletarisk offentlighed, 33) Derved ville vor tekniske viden også kunne anvendes til gavn for andre end netop den kapital-logik vi ønsker at bekæmpe. Og på denne måde kan vi meningsfuldt indgå i et direkte samarbejde med arbejderklassen.

Et sådant samarbejde, der naturligvis kan etableres på mange områder - massekommunikationen skal kun tjene som eksempel - vil ikke alene være til støtte for arbejderklassen. Akademikerne må nemlig ikke tro, at de for evigt har sikret sig en behagelig position i samfundet, og at kapitalen ikke også vil underlægge sig deres arbejde. Jfr. her Finnemanns betragtninger i artiklen fra Akademikeren i klassekampen. Den borgerlige stat, der fungerer som kapitalens vigtigste værktøj i undertrykkelsen af enhver opposition, vil i de kommende år lægget et kraftigt pres netop på de humanistiske akademikere, hvis funktion inden for kapital-logikken er blevet yderst tvivlsom. Forsøg på fra vores side at opstille et alternativ til den kommunikationsteknikkerrolle kapitalen tiltænker os, bliver allerede i dag angrebet kraftigt, både af socialdemokratiske ministre (fx. Heinesen), borgerlige aviser (fx. Berlingske Tidende) og borgerlige professorer (fx. Billeskov Jansen, Aage Kabell). I denne situation har vi tilsyneladende kun to muligheder: enten at argumentere på den borgerlige stats præmisser: at der da bør være frihed for alle videnskabelige retninger, og derfor bør der også være plads for os. Denne argumentation kan være nødvendig i pressede situationer, men den er ikke slagkraftig, hvad der

kan iagttages hvis man gennemlæser artikelsamlingen Karl Marx som nordisk litteratur, Akademisk Boghandels Forlag, Århus 1972, der indeholder dokumenterne til Heinesens forsøg på at forhindre Nordisk Institut i Århus i at indkøbe den faglitteratur som instituttet fandt videnskabelig relevant. Eller vi opgiver forsøget på at udarbejde den konkrete sprogvidenskab, og falder ind i den rolle der er tiltænkt os: kapitalens tekniske hjælper.

Imidlertid er den en tredje mulighed, og det er den vi skal følge: nemlig samarbejdet med arbejderklassen. Et sådant samarbejde, der kan iværksættes ud fra mange forskellige forudsætninger, der alle kan være rimelige, er for akademikerne den eneste sikring overfor staten (dvs. kapitalens) indgreb. Når vi derfor bliver angrebet for at arbejde med konkret videnskab - og det må vi forudse at vi bliver - så bør det ikke alene være os selv, men også de aktive dele af fagbevægelsen, der forsvarer denne videnskab. Arbejderne bør i sådanne situationer gøre statsmagten klart, at de ønsker at også deres videnskab skal drives på universiteterne, og vel at mærke drives i et nært samarbejde med dem selv.

Skal den aktive del af fagbevægelsen imidlertid kunne hjælpe os i sådanne situationer forudsætter det naturligvis, at vi i forvejen indgår i et nært samarbejde med dem; på forhånd har de nemlig ikke - på grund af de historiske erfaringer - mange grunde til at tro os, når vi siger at vi støtter dem og at vi ønsker deres støtte. Som man ser er der således også ganske snævre grunde til at de humanistiske akademikere opgiver deres samfundsmæssige isolation, omend disse naturligvis ikke er de vigtigste.

Forslag til videre læsning.

Med hensyn til den generelle teori vil jeg anbefale at man studerer Marx' egne skrifter, der ved nærmere eftersyn faktisk viser sig at være de mest pædagogiske. Især vil jeg anbefale Kapitalen Bind 1, suppleret med det udvalg der findes af Grundrisse på dansk.

Disse bøger er dog ganske vanskelige, og selv en elementær forståelse af deres problematik er et hårdt arbejde for den humanistiske akademiker,

der har levet isoleret i sit faglige milieu. Man bør nok ikke læse disse bøger alene, men gennemgå dem i studiegrupper. Udvalget af Grundrisse er "fagligt", da det jo er et udvalg, og da man derfor ikke kan se på hvilket analyseniveau man befinder sig: det frister derfor til ukritiske overførelser på tekstproblemer, noget der let medfører vulgariseringer.

Der findes en anvendelig introduktion til arbejdet med den politiske økonomi. Introduktion til Kapitalens første bind. Forlaget Kurasje, København 1972.

Bevidsthedsteorien er i sine grundtræk fremstillet af Anders Lundkvist i den omtalte bog; også denne bog er vanskelig at gå til, og man bør nok i det mindste have læst den ovenstående introduktion - eller noget tilsvarende - for at få udbytte af den; men så er den også god!

Den generelle debat om humaniora er repræsenteret i de to DSF-bøger: Akademikeren i Klassekampen, og Humaniora - pensioneret af kapitalen?

Den specielle problematik i forbindelse med vort fag er behandlet af Peter Madsen i de tidligere omtalte artikler, men også Niels Ole Finnemanns er væsentlige i denne forbindelse. Og den måske mest omfattende kritik af den teori og logik som fagets kritiske strømning i øjeblikket besidder, er nok Mihail Larsens "Kritik af Dales Pædagogik", der indgår i Kritik af den kultur-radikale pædagogik.

Århus, den 3. april 1973.

8. NOTER

- 1) Denne artikel er et nøjagtigt aftryk af mit manuskript til foredraget den 24. marts 1973. Jeg er ikke tilfreds med manuskriptet, men jeg har på fornemmelsen, at jeg - hvis jeg begyndte at rette i det - ville ende med noget der var temmelig forskelligt fra foredraget. Og så ville det være uden mening at trykke det i en rapport fra den anden studiekonference.
- 2) Artiklen er trykt i HUMANIORA - PENSIONERET AF KAPITALEN? Didaktikprojekt 1. DSF 1973, side 55-63. Jeg havde i forvejen optrykt denne artikel og udleveret den til konferencens deltagere. Jeg understregede i den forbindelse, at Peter Madsen "kun" stiller problematikken op, han løser den ikke. Hans artikel er selv et eksempel på abstrakt sprogvidenskab, omend den altså bevidst søger at komme ud over denne grænse. Det samme kan man måske sige om denne artikel. NB: Peter Madsens artikel stammer fra sommeren 1971, hvor den blev udleveret ved Nordisk Sommeruniversitets sommersession i Jyväskylä. Jeg var dengang selv med i sprogkredsen, og kan huske at artiklen ikke gjorde noget større indtryk; vi forstod den simpelthen ikke dengang.
- 3) Abstrakt sprogvidenskab findes repræsenteret i rigt mål i denne bog: Samtlige artikler - måske med undtagelse af denne - er klare eksempler på abstrakt sprogvidenskab.
- 4) Søndags-BT. Rapport om en succes. Gyldendals logbøger 1971. Bogen er et produkt af et andendelskursus ved danskstudiet ved Aarhus Universitet. Kursets "lærer" var Johan Fjord Jensen og "eleverne" var for størstedelens vedkommende aktive i studenterbevægelsen. Bogen ligger i sit teoretiske grundlag på linie med de fire bøger, der her behandles, og jeg kunne for så vidt godt have taget den med: at den går for at være "litteraturforskning", medens min bog om radioavisen kaldes "sprogforskning" viser blot, at dette skel er tilfældigt, og ikke (længere) videnskabeligt begrundet. Se i øvrigt Peter Madsens anmeldelse af denne og EVA-bogen i Vindrosen 1973/1.

- 5) Se disse personers skrivelser vinteren 1972-73 i dagbladene Politiken og Information.
- 6) Ny-radikalismen og første fase af Studenteroprøret er også forlagsmæssigt knyttet til "det etablerede". Søndags-BT udkom således på Gyldendal (pris 32,50 for 321 sider). EVA-bogen kom på Røde Hane, hvad der betød at bogens 221 sider koster 15 kr. i bog-caféerne. De fire bøger der beskrives ligger ikke på nogen klar forlagsmæssig linie. Erik Hansens bog kom på et progressivt forlag (egentlige alternativforlag fandtes ikke dengang), men kostede 18,75 for 128 sider (det var dyrt i 1965). Andet oplag kostede 27,50 og nu var bogen på 141 sider. Mette Nordentofts bog indgår helt i det etablerede system: forlaget er Gyldendal, og selvom bogen kun er på 88 sider, så er prisen 26,75 kr. Bo Fibigers er kommet på Akademisk forlag, der ikke er specielt etableret, men bestemt ikke noget "alternativ": bogens 123 sider koster 28,10 kr. Endelig min egen, der må betegnes som alternativ. Forlaget GMT og bogens 286 sider koster 20 kr.
- 7) Se således Homo manipulatus side 44: "på de mest afgørende punkter må det gamle reformprogram siges at være accepteret, omend ikke fuldt virkeliggjort, og den inspiration, der lå i udbygningen ad denne vej, er ikke mere i samme grad til stede. Administratorerne har, kunne man sige, afløst pionererne."
- 8) Efter foredraget har jeg læst Mihail Larsens: Kritik af Dales pædagogik. Heri har han er kort karakteristik af radikalismens politiske og kulturelle forudsætninger, der på visse punkter er en præcisering af min (også for) korte bestemmelse. Bl. a. understreger Mihail Larsen polariseringen af Europa (Vest-Øst), der også bestemte kulturdebatten i Norden.
- 9) Erik Hansen oplyste ved foredraget at bagsideteksten ikke er skrevet af ham selv, men af Hans Hertel. Hertel var sammen med David Jens Adler redaktør af Hans Reitzels røde serie.

- 10) Citaterne, såvel som tolkningen af dem, er hentet fra Peter Madsens artikel "Om 'fremmedgørelse'".
- 11) Denne bestemmelse af de humanistiske akademikers samfundsmæssige placering er hentet fra Madsen/Pittelkows artikel "Kritikkens mening". Jeg kommer i øvrigt ind på de mange lån fra andre artikler i denne artikels efterskrift.
- 12) Tænk her på titlen på Fjord Jensens bog: Homo manipulatus.
- 13) Bestemmelsen er foreløbig. Se fx. Lundkvist: Kapitalens bevidsthedsformer, side 96.
- 14) Den følgende beskrivelse er taget fra Niels Ole Finnemanns artikel "Producent af ideologi og arbejdskraft".
- 15) Mette Nordentofts kronik havde i Aktuelt titlen: "Undskyld, men vil I ikke godt forklare det der lidt tydeligere". Denne overskrift er ikke den Nordentoft selv havde formuleret, men stammer fra redaktionssekretæren. Dette blev oplyst i forbindelse med foredraget. Jeg bemærker det her fordi det viser, at det ikke er de fire forfattere som personer, jeg kritiserer, men den "logik" de repræsenterer.

Erik Hansen oplyste endvidere, at Aktuelts meddelelse var fejlagtig: TV-A havde henvendt sig til ham og et par andre sprogfolk ved Københavns Universitet, og de havde svaret at de godt ville deltage, men at de ikke ville indskrænke sig til kun at rette sprogformen, de ville også analysere hvad der blev sagt (holdningen). Derefter mistede TV-A interessen.

Dog blev det også oplyst, at en del af de københavnske sprogfolk alligevel er knyttet til TV: de planlægger og leder nogle årlige kurser for DR's personale: her lærer speakerne og journalisterne hvordan man skal sidde foran skærmen, hvordan man skal tale så folk forstår det, og hvordan man i sit sprog giver udtryk for sine personlige holdninger. Det er imidlertid usikkert om det sidste moment har praktiske konsekvenser: journalisterne ved TV har ikke store muligheder for personligt at ændre TV's

samfundssyn. Forsøger de på det - og er de ikke dygtige nok - kan resultatet blive at de blot afskediges, eller "fristilles", som det nu hedder med en gløse, man har hentet fra svensk. Problemet er imidlertid meget kompliceret; se efterskriften.

- 16) Sprogforskning efter disse retningslinier er allerede langt fremme i Sverige. Jeg vil blot henvise til to store projekter (5-års-projekter): Skrivsyntax og Talsyntax, der begge udgår fra Institutionen for nordiska språk ved Lunds Universitet.
- 17) Dette princip er et af de vigtigste i den såkaldte "kritiske" sprogforskning. Se dets nærmere definition i Andersson/Furberg: Sprog og påvirkning, side 28-35.
- 18) Jens Kistrup skriver om Mette Nordentoft:

Hertil kommer, at Mette Nordentoft nok lægger vægt på at præsentere et alsidigt materiale - og at gøre det loyalt (...) Men samtidig er hendes egen kritiske holdning alt andet end objektiv.

Hun placerer sig selv i kommunikations-forskerens kendte (? hvorfra kender Kistrup den?) overdommerrolle, der periodisk kan virke ganske forfærdelig indoktrinerende. Den røber i hvert fald ikke ret megen fordomsfrihed, endsige overbærenhed over for de massemedier, hvis fordele og farer elevernes øjne via denne undervisning skal åbnes for. (Berlingske Tidende, august 1972).

I en kronik i Ekstra-Bladet den 3. maj 1972 har Bendix Madsen svaret på kritikken af radioavisen. Han gennemgår her et eksempel, og skriver så:

Eksemplet tjener til at vise, i hvor høj grad disse fortolkninger, der skal fremtræde som videnskabelig bevisførelse, i virkeligheden blot afspejler Frands Mortensens egen ideologiske overbevisning. Han ligger med andre ord selv under for det, som han beskylder Radioavisen for, og de slutninger, han drager, har ikke meget med videnskab at gøre.

Hvis objektivitet er lig med det upersonlige, mangel på meninger, mangel på tilknytning til den konkrete samfundsmæssige virkelighed - og det er det i denne logik - så er hverken Mette Nordentoft eller jeg objektive.

Men påstanden om at Mette Nordentoft og jeg er subjektive er trods alt ingen argumentation for at fx. Berlingske Tidende og Radioavisen er objektive! Imidlertid er denne debat - set fra en konkret sprogvidenskab - helt uden interesse. Derimod bliver den central for den abstrakte, borgerlige videnskab.

- 19) Erik Hansen oplyste ved foredraget at Vagn Steen i en radioanmeldelse havde angrebet netop dette element af bogen meget voldsomt. Steen mente at Erik Hansen herved gik uden for sin kompetence. Dette kan findes i Steens anmeldelse i Jyllands-Posten, men er dog meget neddæmpet. Steen har også fat i bogens tilknytning til Ny-radikalismen.
- 20) Det er i grunden overraskende at denne interesse for den generative grammatik ikke betød en tilbundsgående undersøgelse af fagets teoretiske grundlag: selvom vi alle har følt den generative grammatik som en voldsom omvæltning, ja som en videnskabelig revolution, så er der tilsyneladende ingen der har søgt at klarlægge hvori denne påståede revolution skulle bestå.

Jeg mener ikke at den generative grammatik er nogen grundlæggende ændring af faget; den er det nok på et teknisk plan, men dette plan er ikke det væsentlige. Med hensyn til den problematik der undersøges her er den generative grammatik lige så abstrakt som fx. glossematikken (som den i øvrigt ligner på de fleste områder). Og Chomskys egen holdning til modsætningen lingvistik/politik har ikke virket klargørende. Tilsyneladende er der ingen forbindelse mellem forfatteren til Syntactic structures og til I krig med Asien. Og i sin sidste bog foretager han en grundlæggende deling i selve bogens disposition; den falder i to dele: 1) at fortolke verden, 2) at forandre verden. At sønderdelingen af aktiviteterne i dels det videnskabelige, dels det politiske sker via et skjult Marx-citat er næsten komisk.

De amerikanske sprogforskeres politiske engagement - der uden for deres videnskabelige aktiviteter har været imponerende - viser sig i deres ling-

vistiske artikler kun i at de udskriver de gamle kendte eksempler "John gav Marie et æble", men mere aktuelle sætninger som "Jeg erklærer herved at Lyndon Johnson er en imperialistisk slagter" (se fx. MaCawley, side 157).

- 21) Se NyS 2: Grammatik, Pragmatik & Tekstbeskrivelse.
- 22) Den daglige praksis i Århus var ikke helt så fantasiforladt som Karkers foredrag. Især forstod Hans Veirup at bryde op imod det mekaniske der ligger i den anvendte teknik: dette ændrer dog intet ved selve grundprincippet: det træder blot tydeligere frem i Karkers upersonlige fremstilling.
- 23) Den teoretiske bevidsthed var trods alt temmelig begrænset: således indså pragmatikken ikke i første omgang de vanskeligheder, der ligger i at inddrage andre videnskaber, der meget vel kan have et grundlag som man forkaster i sin egen videnskab. Mere om dette senere (afsnit 5 d).
- 24) Jeg anvender begrebet i den form som Johan Fjord Jensen har givet det i en diskussion af forholdet mellem sprog- og litteraturvidenskab. Se "Forsøg til en fortolkningslære", side 49 ff. Fjord har begrebet fra Jakob Meløe.
- 25) Karkers foredrag fra den første studiekonference er et fremragende eksempel på en sådan dæmonisering. Men man behøver ikke at gå så langt: I denne bog findes et foredrag af Poul Lindegård Hjort, der viser en fuldt udviklet dæmonisering: Lindegård Hjort gik endda så langt i diskussionen efter foredraget at han direkte svarede at han "blot ville foretage en undersøgelse", dvs. at der intet ydre formål var med undersøgelsen: den skulle blot vise teknikken i funktion, dvs. give svar på de spørgsmål som den anvendte grammatiske beskrivelsesteknik kan besvare. En sådan "forskning" lukker sig om sig selv som en cirkel, jfr. Peter Madsen i "Konkret sprogvidenskab":

Videnskaben stiller sig sine problemer, realiteterne har sine: de har ikke nødvendigvis meget med hinanden at gøre, bortset fra at universiteterne efterhånden tydeligere fremstår som et reelt problem. At

stille sig irrelevante problemer er ikke uden konsekvenser, de kan være relevante for fastholdelsen af bestemte tankegange. (side 56)

- 26) Peter Bøgh Andersen gjorde opmærksom på denne lapsus i diskussionen efter foredraget. De behandlede tekster er alle tekster fra cirkulationen. At påstå at dette er de samfundsmæssigt vigtigste, er udtryk for en fortrængning af produktionsprocessen og de tekster der produceres i denne forbindelse. Jeg har ladet denne lapsus stå, da den tydeligt viser hvor vanskeligt det er at forlade den tradition vi er opdraget i.
- 27) Se hans bog: TEGN SÆTNING SUBJEKT. GMT 1973.
- 28) Dan Nissen kritiserer mig i Kinok 20 side 106-107 for at begå den fejltagelse, at tro på at Publiceringsreglerne er en guds gave der er dumpet ned fra himlen, og ikke at indse at de er historisk betinget. Dette kan tilbagevises ved en henvisning til min bog, afsnit 2.6: Kritik af kommunikationens ideologi, især side 198-204. Dan Nissen kan enten ikke læse inden ad, eller også har han ikke læst hele bogen.

Jeg vil ikke forsvare alle de fejltagelser jeg har begået i bogen, men man skal ikke i sin iver for at kritisere dem overse den pædagogiske effekt det har, at bogen tager sit udgangspunkt i en klar borgerlig videnskabsopfattelse, og derefter demonstrerer hvorledes denne videnskabsopfattelse bryder sammen, når den praktiseres.

Denne effekt er stort set utilsigtet. Den skyldes at bogen er skrevet fra første side til sidste side, og at den blev "sat" efterhånden som den blev færdig: jeg kunne altså ikke rette i det der allerede var skrevet (en metode jeg vil fraråde på det kraftigste!) Mellem bogens indledning og dens slutning er der således gået 8 måneder, og forfatteren har altså udviklet sig i den tid. Bl.a. fordi han skrev denne bog. (NB: Når der derfor står side 9 at bogen er skrevet hurtigt, løst (noget som anmelderne naturligvis har sat tænderne i), så er det udtryk for et håb, ikke en konstatering af fakta!

29) Hvis de humanistiske akademikere venter længe nok (og det behøver ikke at være særlig længe - 5 år måske -), så er det ikke længere dem der vælger, så har kapitalens logik allerede besørget det fornødne. Se fx. Finnemanns artikel i Akademikeren i klassesamfundet.

30) Se Kenneth Abrahamssons 282 sider tykke bog om emnet: Samhällskommunikation, der bl. a. indeholder en uhyggelig rapport fra det første forskningssymposium i samfundsinformation, arrangeret af Statens Råd för Samhällsforskning, februar 1970.

Til den første nordiske konference i massekommunikationsforskning har Dan Lundberg anmeldt et foredrag med titlen: "Samfunnskommunikation: Muligheter for aktivisering av samfunnsborgerne ved hjelp av masse-media". Jeg håber ikke at foredraget vil svare til det jeg forestiller mig når jeg læser titlen.

31) Jeg vil understrege, at dette ikke er et personligt angreb på Mette Nordoft og Erik Hansen, der sikkert handler ud fra den bedste mening, og i opposition til det nuværende magtsystem, dvs. til kapitalens logik: Der er tale om en advarsel overfor en generel linie, som sprogforskerne kan "komme til" at følge uden at de måske ved det selv.

32) Den mest gennemarbejdede teori om den borgerlige offentlighed er Jürgen Habermas', se hans bog Borgerlig Offentlighed, Fremad, København 1972. Habermas offentlighedsteori er gennemgået, kritiseret og anvendt på dansk materiale i en opgave ved Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet, skrevet af Morten Daugård, Per Skovgård Andersen, Lars Torpe og Søren Clausen: "Massekommunikation og "offentlighed" ", Århus april 1972.

Habermas offentlighedsteori og -analyse lider af de samme mangler som hans generelle samfundsteori. (Det samme er tilfældet med hans teori om den kommunikative kompetence, der i øjeblikket er ved at slå an forskellige steder i sprogforskningen). For en generel kritik af Habermas, se

fx. Jürgen Ritsert/Claus Rolshausen: Der Konservatismus der kritischen Theorie. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1971.

- 33) Den proletariske offentlighed problematik er formuleret af Oskar Negt og Alexander Kluge: "Zur öffentlichkeit der Arbeiterklasse", en artikel der indgår i bogen Öffentlichkeit und Erfahrung. Edition Suhrkamp 639. Fr./M 1972. Jeg har dog endnu ikke fået fat på bogen, og kender derfor ikke dens indhold. Men det ser spændende ud ifølge titlen.

9. Litteraturhenvisninger.

Abrahamsson, Kenneth: Samhällskommunikation. Om kontakten mellan myndigheter och medborgare. Studentlitteratur, Lund 1972.

Akademikeren i klassekampen. Redigeret af Andersen/Bredsdorff/Schmidt. DSF, København 1972.

Andersson, Jan & Furberg, Mats: Sprog og påvirkning. Om argumentationens semantik. Arnold Busk, København 1969.

Brandt, Per Aage: TEGN SÆTNING SUBJEKT. Semiotiske arbejds-papirer 1971-73. Udkommer efteråret 1973 på GMT.

Chomsky, Noam: Syntactic structures. Mouton, The Hague 1957.

- - Amerikas krig med Asien. København 1971
- - Problems of knowledge and freedom. London 1972.
[De to dele har følgende titler: "On interpreting the world" og "On changing the world".]

Diderichsen, Paul: "Prolegomina til en metodisk dansk Syntax", optrykt i Helhed og Struktur, København 1966.

- - Sætningsbygningen i Skaanske Lov. København 1941.
- - Dansk Prosa-historie 1,1. København 1968. [Manuskript til flere andre kapitler findes stencileret]

Fibiger, Bo: Partipolitisk sprogbrug. Akademisk Forlag, København 1972.

Finnemann, Niels Ole: "Producent af ideologi og arbejdskraft". In Akademikeren i klassekampen, side 95-113.

- - - "Bidrag til en historisk forståelse af pædagogikken" Manuskript, 14 sider.

- Finnemann, Niels Ole: "Den litterære dannelse. Bidrag til kritikken af den borgerlige bevidsthedsproduktion". Trykkes i Vindrosen 1973/2. Udkast er trykt i Kontext, 2 årgang nr. 4-5-6 [Særnummer: Marxistisk pædagogik], København 1973.
- Fischer-Jørgensen, Eli: "Paul Diderichsen. 16.8.1905 - 9.10.1964" In Helhed og Struktur, side 11-19.
- Hansen, Aage, under medvirkning af Kai Krener: Sproget i sproget. Hjælp til sproglig forståelse af tekster. Gyldendal, København 1964.
- Hansen, Bente og Jacobsen, H.H.: Studenteroprøret, Dokumenter og udsagn. Gjellerup 1968.
- Hansen, Erik: Reklamesprog. Hans Reitzels røde serie. København 1965.
- - Reklamesprog. Ny udgave. Hans Reitzel. København 1970.
- Jensen, Erik Vagn: Ny-Radikalismen. En antologi. Udvalg og indledning ved Erik Vagn Jensen, Gyldendals Uglebøger. København 1965.
- Jensen, Johan Fjord: Homo Manipulatus. Essays omkring Radikalismen. Gyldendal, København 1966.
- - - Forsøg til en fortolkningslære. In Kritik. Tidsskrift for litteratur forskning undervisning. Fremad, København 1968. side 45-82.
- Karker, Allan: "Tekstgennemgang". In NyS 2, side 22-34. [Diskussion side 35-40]
- Kistrup, Jens: "Ledere under lup". In Berlingske Tidende, august 1972
- Larsen, Mihail: "Kritik af Dales Pædagogik". Manuskript til en del af en bog med titlen: Kritik af den kulturradikale pædagogik, der udkommer november 1973 på forlaget MODTRYK.
- Lundkvist, Anders: Kapitalens bevidsthedsformer. Grundtræk af bevidsthedsteorien i Marx' kritiske fremstilling af den politiske økonomi. Grenå, GMT 1972.
- McCawley, James D.: "The role of semantics in a grammar" In Bach/Harms: Universals in linguistic theory. New York 1968, side 124-169.
- Madsen, Bendix: "Om højre og venstre orientering". In Ekstra Bladet d. 3. maj 1972, side 10. [Svar på Mortensen: 22.00 Radioavis, samt på en kronik af Frands Mortensen: "Derfor er radioavisen højreorienteret" i Ekstra Bladet den 1. maj 1972]
- Madsen, Peter: "Konkret sprogvidenskab". In Humaniora pensioneret af kapitalen? side 55-63.

- Madsen, Peter: "Om 'fremmedgørelse'" In Tegn tekst betydning. Introduktioner til nyere fransk filosofi. Borgen, København 1972. side 101-16.
- - [Anmeldelse af bogen om SBT og bogen om EVA]. In Vindrosen 1973/1. side 91-94.
- Madsen, Peter & Pittelkow, Ralf: "Kritikkens mening", In Vindrosen 1973/1 side 30-38.
- Marx, Karl: Økonomi og Filosofi. Ungdomsskrifter. Indledning og udvalg ved Villy Sørensen. Gyldendals Uglebøger, København 1962.
- - Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie. Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt [uden år]
  - - Kritik af den politiske økonomi, Grundrids. Udvalgt og oversat af Kjeld Schmidt. Rhodos, København 1970.
  - - Das Kapital I-III. Dietz Verlag, Berlin 1962-64
  - - Kapitalen 1-11, Rhodos 1970-73.
- Marx, Karl og Engels, Friedrich: "Det kommunistiske partis manifest" in Udvalgte skrifter I-II, Tiden, København 1971.
- Nissen, Dan: "Om oplysningens varekarakter. En undersøgelse af tv-avisen som ideologisk statsapparat". In Kinok 20, København 1973, side 93-115.
- Mortensen, Frands: 22.00 Radioavis. Kommunikationskritisk analyse af 22-Radioavisen. GMT, Grenå 1972. Tredie oplag med kritisk efterskrift udkommer 1. oktober 1973.
- - "Derfor er radioavisen højreorienteret". In Ekstra Bladet, 1. maj 1972, side 10.
  - - "Om ideologikritik". In Nordtext. Institutavis for nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet, 2 årgang, side 110-120, 154-65.
- Nordentoft, Mette: Avisledere. Nogle tekstanalyser. Under medvirken af Claus Seiden. Faglig-pædagogiske småskrifter om dansk sprog 1. Gyldendal, København 1972.
- NyS 2: Grammatik, Pragmatik & Tekstbeskrivelse. Rapport fra den 1. studie-konference i nydansk grammatik og sprogbeskrivelse, Odense Universitet 11-12 april 1970. Redigeret af H.A. Koefoed. Akademisk Forlag København 1970.
- Olesen, Henning Salling: Humaniora - pensioneret af kapitalen? DSF, København 1972.
- Steen, Vagn: "Reklamens sprogbrug". [Anmeldelse af Hansen: Reklamesprog] In Jyllands-Posten, 2. juli 1966.

"Søndags-BT" Rapport om en succes. Gyldendals Logbøger, København 1971.

Sørensen, Villy: Hverken-eller. Gyldendal, København 1961.

Teleman, Ulf: "Generativ grammatik och modersmålsstudiet". In NyS 2, side 143-170. Diskussion 171-175.

Udsigten fra det kvindelige univers. En analyse af EVA. Røde Hane, København 1972.

Wille, Niels Erik og Larsen, Peter Harms: "Introduktion til pragmatik og pragmatisk analyse", In NyS 2, side 41-108. Diskussion 109-115.

Worre, Torben: Det politiske system i Danmark. Akademisk Forlag, København 1973.

Bo Fibiger:

KOMMENTARER TIL MORTENSENS
KRITISKE FREMSTILLING.

Selv om jeg ikke under konferencen fremkom med bemærkninger til Mortensens foredrag, er jeg alligevel villig til her at fremkomme med et par efterfølgende bemærkninger.

Nu er det i sig selv en meget problematisk sag at kommentere foredraget. For det første er jeg i store træk enig med Mortensen i foredragets substans. For det andet vil ethvert forsøg på at besvare foredraget på en gang være en bekræftelse og et dementi af selve analysen. En bekræftelse derved at jeg i selve svaret distancerer mig fra foredraget ved at personliggøre kritikken, et dementi derved at en personlig besvarelse indebærer en manglende accept af Mortensens metode i mit eget svar.

Mine bemærkninger må derfor videnskabeligt set opfattes som et harakiri, som i den givne kontekst er uomgængeligt som alternativ til at holde kæft.

Det er korrekt, at bogen om partipolitisk sprogbrug kan opfattes som en salat, hvis grundsubstans udgøres af den abstrakte sprogvidenskab, der som dressing har fået et pift af ny-radikalisme og et pift af Studenteroprøret. Dette slår igennem i en række af bogens problemformuleringer og først og fremmest i bogens konklusioner. Det er derfor også typisk, at Mortensen, når han eksemplificerer fra bogen, først og fremmest henter sine eksempler fra bogens konkluderende afsnit: Analysens konsekvenser.

Det er såvel rimeligt som forståeligt, at dette aspekt trækkes frem ved bogen. Desværre medvirker dette aspekt også til at tilsløre de intentioner, som også ligger i bogen. Mortensen karakteriserer bogen som abstrakt sprogvidenskab, men den indeholder som sin intention etableringen af en konkret sprogvidenskab i et klart oppositionelt forhold til de tre bøger, som også er behandlet i Mortensens foredrag.

Jeg vil her fremhæve tre ting, som jeg mener er centrale for forståelsen af bogen om partipolitisk sprogbrug: 1) opgøret med den moralske (ideo-

logi)kritik, 2) opgøret med den generative grammatik og kommunikationsmodellen, og 3) opgøret med den abstrakte ideologibestemmelse.

Selv om den moralistiske forfatter mange gange stikker hovedet frem i analysen er det bogens idé, at en fremstilling af det kapitalistiske samfunds indre logik, den tekstuelle manifestations indre logik, og den indre logik i forbindelsen mellem disse to faktorer i sig selv indeholder kritikken. Derfor er bogen ikke bygget op omkring en beskrivende og en kritisk fase, derfor er bogen ikke struktureret op med udgangspunkt i de sproglige kategorier og en efterfølgende forståelse af disse kategorier i en samfundsmæssig sammenhæng (mest tydeligt i bogen om radioavisen), men som en logisk fremstilling fra det almene til det specielle.

I bogens regi er dette en konsekvens af opgøret med den generative grammatik og kommunikationsmodellen. Når Mortensen (s. 123) hævder at Quor-trups kritik af den generative grammatik rammer både hans egen og min analyse, må jeg sige hus forbi. På s. 15-19 gør jeg netop op med den generative grammatik, først og fremmest dens bestemmelse af competence/performance forholdet. Og jeg gør udtrykkelig samme sted opmærksom på, at transformationerne som valgmulighed netop ikke er et frit personligt valg. Dette hænger nøje sammen med det opgør/forbehold, jeg foretager på s. 11-12 overfor kommunikationsmodellen. Jeg kobler her tilfældighederne og dermed den "frie" afsender ud som grundlag for analysen, og forsøger i stedet at konstituere et samfundsbestemt institutionelt/ideologisk rum som udgangspunkt for fremstillingen af den politiske sprogbrug. I de endelige modeller s. 14-15 indtager afsenderen en så tilbagetrukket rolle, at han ikke er fundet værdig til en selvstændig plads.

Udkoblingen af afsenderen som central størrelse og indføjelser af situationen og den ideologiske bevidsthed herom fører over i opgøret med tidligere ideologidefinitioner. Jeg skal indrømme, at dette opgør er meget foreløbigt, men jeg vil tillade mig at påstå, at mine bestemmelser af ideologi og myte på s. 30-31 er betydelig mere konkret end normalt for ideologikritiske værker herhjemme. Ideologien forbliver netop ikke et tilfældigt abstrakt værdisystem.

Nu skal det indrømmes, at alt dette kun er tilløb, men skulle en kritik af bogen have et konstruktivt sigte er det min opfattelse, at en gennemgang og kritik af netop disse forsøg på opgør havde været ulige mere spændende end en påvisning af, hvordan jeg utallige steder i bogen svigter mine egne intentioner og derved medvirker til at tilsløre dem.

Det vil her være muligt at påvise, hvordan hele analysen falder til jorden, fordi jeg ikke foretager en tilstrækkelig samfundsmæssig analyse. Her til fattes i bogen et analysemæssigt apparat, som kan få hold på denne analyse. Og her kan vi givetvis blive helt enige: bogen fattes i alvorlig grad en klar terminologi og samfundskonception. Derfor bliver såvel indholdet som sigtet tilfældigt.

Som en lille afsluttende pointe vil jeg gerne fremhæve det absurde i det forhold, at anmelderne har kritiseret bogen for at være marxistisk, medens vi sikkert begge kan blive enige om, at dens væsentligste fejl ligger i, at den faktisk ikke er det. Bogen er i sin færdige form en stor selvmods sigelse. Det er de tre andre bøger ikke!

Mette Nordentoft

AD FRANDS MORTENSENS FOREDRAG 24/3:

Jeg vil tage udgangspunkt i Fr. M. 's citat (s.120) af min læserbestemmelse i analysen af portrætterne af Ojukwu og Gowon. Jeg må dog straks korrigere: Dette er ikke en læserbestemmelse, men et forsøg (incl. overfortolkninger) på at vurdere, hvordan portrætterne kan tænkes at virke i en konkret modtagsituation, med andre ord hvordan tekstens adressat (tegnet ud fra tekstens egne vidnesbyrd) kan tænkes at spille sammen med den reelle læser i deres implicite forudsætninger. Om denne reelle læser formoder jeg så, ikke at han er det og det, men at han i sig rummer positiv forhåndsindstilling til både arbejdersynspunkter (hvilket ikke er det samme som klassebevidsthed), kristne og nationale "værdier", minder fra besættelsestiden og moderne realpolitik, men negativ forhåndsindstilling til militærregimente. Når jeg formoder at (nogle af) Aktuelts læsere kan mobilisere sådanne konnotationer, skyldes det først og fremmest personligt, konkret kendskab til en række faste Aktuelt-læsere, som har tilkendegivet sådanne konnotationer på forskellige konkrete måder.

Min mening med at fremføre dette er flg.: En sprogvidenskab er ikke konkret fordi den tager udgangspunkt i klassebevidsthed, af den grund at langt fra alle arbejdere er klassebevidste. Sprogvidenskaben er konkret når den tager udgangspunkt i den situation vi har. Jeg benævner det konkret, at vi alle er mere eller mindre ofre for en kommunikationskløft mellem en "almueholdning" og en "dannelseholdning", mellem en passiv og en aktiv manifestation af "uangribelige" værdier. Vi kan forvandle almueholdningen hen i retning af en kritisk holdning, af at se vore egne muligheder for at få øje på ideologien. Som pædagog tilkender jeg ikke alene mig selv, men også andre en vis portion individualisme, forstået som en vis potentiel evne til at vælge, og min opgave består da i at bevidstgøre en kritisk holdning.

Det er ikke et udtryk for et hovedproblem (foredraget s.124), når jeg undlader at skelne klart mellem bevidst strategi og ubevidst afspejling fra

afsenderens side. Det er bl. a. udtryk for at jeg finder dette spørgsmål mindre væsentligt, fordi jeg må koncentrere mig om modtagerens situation. Bogen er ikke skrevet til offentligheden og slet ikke til afsenderne af avistekster. Den er skrevet ud fra en mini-evolutionistisk holdning: via pædagogikken på seminarierne og i folkeskolen kan vi ved en sproglig og begrebsmæssig bevidstgørelse af os tekstmotagere som er her og nu, bidrage til at vi klargør os samfundets faktiske struktur. En "forklaring af den samfundsmæssige logik" vil jeg hellere omskrive til "en demonstration af samfundets funktion", og den vil netop ikke foregå i personlige moralske kategorier. Det moralske kommer ind i den politiske beslutning, som er et valg uden for den pædagogiske situation.

En bemærkning til Fr.M.s citat af min omtale af adressatrelevans (foredraget s.107): Den etablerede adressatrelevans er set under den forudsætning at kommunikationen fungerer gnidningsløst. Dette er netop desværre alt for ofte tilfældet, og citatet må ses i lyset af ønsket om en kritisk holdning, altså om at adressatrelevansen ikke ubeset får lov at virke.

AD DRØFTELSEN EFTER FOREDRAGENE 25/3:

Det er blevet sagt at vor analyse er en leg. Ja, men i en pædagogisk situation er den ikke nogen leg. En pædagogisk gennemført analyse er for mig et middel til at åbne læsningen på de reelle, konkrete præmisser, som modtagersituationen og dens omverden rummer.

Jeg ser en fare i at identificere fortolkeren med modtageren, de er begge subjektive, de vil opnå hver sin bestemte ting i mødet med teksten. Som pædagog er jeg styret af en aversion mod færdige tolkninger, og idet jeg selv bekender mig som individualist, må jeg konsekvent give andre samme ret. Som fortolker bør man være forsigtig med at pådutte tekstens reelle modtagere sine egne interesser. Hvis vi vil vide noget om en teksts virkning på de naturlige modtagere, må vi spørge dem selv, og vi vil ofte komme ud for overraskelser som vi må respektere i vurderingen af teksten. Også som følge heraf mener jeg ikke at man som pædagog bør gå videre end til at åbne for eftertanke.

Hvad vi foretager os her, er altså nok et maskespil, men også en moralitet. Metode-demonstrationer er leg, men deres anvendelse i diskussionen af vor faglige og pædagogiske rolle er et spørgsmål om danskundervisningens mål og indhold, og det er alvor.

Frands Mortensen:

REPLIK TIL METTE NORDENTOFT.

Mette Nordentoft skriver i andet afsnit:

En sprogvidenskab er ikke konkret fordi den tager udgangspunkt i klassebevidsthed, af den grund at langt fra alle arbejdere er klassebevidste. Sprogvidenskabens er konkret når den tager udgangspunkt i den situation vi har.

Nordentoft griber her fat i to centrale problemer, nemlig spørgsmålet om videnskabens udgangspunkt, og spørgsmålet om klassebevidsthedens status. Problemerne er sammenhængende.

Den modsætning mellem abstrakt/konkret som jeg har anvendt så meget i foredraget stammer fra Karl Marx, der især i Almindelig Indledning til Grundrids har behandlet spørgsmålet. Han skriver der bl. a.:

Det konkrete er konkret, fordi det er sammenfatningen af mange bestemmelser, altså det mangfoldiges enhed. [Grundrids side 41, Kjeld Schmidts oversættelse]

Et sådant udsagn fremstiller det konkrete som et resultat, og det er derfor vigtigt at vide, at Marx her taler om det tanke-konkrete. I modsætning hertil står det realkonkrete, "virkeligheden" i den naive sprogbrug. For tanken tager det konkrete sig ud som et resultat, som slutpunktet for tankeprocessen, og sådan er det også i den videnskabelige fremstilling.

Men den totale videnskabelige bevægelse består både af analyse og fremstilling. Analysens udgangspunkt er det realkonkrete, virkeligheden i naiv opfattelse; denne virkelighed er ikke tankens, men historiens produkt. Og her er det korrekt, at ikke alle arbejdere opfatter sig selv som klassebevidste,

og tager man det modsatte udgangspunkt, bliver den samlede videnskabelige bevægelse fejlagtig. Men man bør nøje skelne den indledende analyse (som der faktisk ikke kan rådgives for), fra den egentlige videnskabelige metode, nemlig fremstillingen. Fremstillingen tager sit udgangspunkt i de mest almene, mest abstrakte begreber, de begreber der er dækkende for hele det område der skal behandles. I det nærværende tilfælde bør fremstillingen tage udgangspunkt i en beskrivelse af den materielle produktionsproces, og de bevidsthedsformer der kan udvikles af den. På denne måde når man frem til en objektiv bestemmelse af arbejdernes klassebevidsthed, dvs. klassebevidsthed der er sat af de eksisterende samfundsforhold, og som objektivt set er gældende for alle arbejdere.

Imidlertid bør man ikke standse her; målet er at fremstille et tankekonkret billede af den realkonkrete virkelighed, der var udgangspunkt for den samlede videnskabelige bevægelse. Vi bør også kunne udvikle arbejdernes subjektive bevidsthed, dvs. den yderst forskellige opfattelse som forskellige grupper af arbejdere har af deres egen position i samfundet. Og her spiller naturligvis også andet end den materielle produktionsproces en rolle: bl. a. ledere, radioaviser, partipolitisk sprogbrug og reklame.

Denne adskillelse af den objektive og den subjektive klassebevidsthed er yderst vigtig, ikke alene for den snævre videnskabelige analyse, men også for de direkte politiske konsekvenser som analysen lægger op til. Hvis man nemlig ikke havde den skelnen, måtte man fastholde en helt mekanisk opfattelse, nemlig at de materielle forhold af sig selv under alle omstændigheder slog igennem på bevidsthedsniveauet; der var ikke noget at gøre, det var blot at vente på det uundgåelige.

Adskillelsen peger imidlertid på aktionsmuligheden: nemlig at forsøge at gøre den samfundsmæssigt satte, og for samtlige arbejdere gældende objektive klassebevidsthed til en subjektiv virkelighed for størstedelen af arbejderklassen, og for en del af mellemlagene (fx. de humanistiske akademikere). Dette kan ske via den videnskabelige fremstilling, via sprogundervisningen, via skolerne, via massemedierne og via Det politiske Parti, der er en nødvendighed i klassekampen.